

MARŠ OD UDBINE DO BUGOJNA

Marš u Bosnu i napuštanje Like i obližnjih krajeva u kojima su se do tada borili, objektivno nije bio jednostavan čin ni za borce 6. ličke divizije i njihove porodice, a ni za ustanički narod Like koji je u njima gledao svoga pouzdanog zaštitnika i branioca od svirepih neprijateljskih nasrtaja. Mada se radilo o pouzdanim i u borbama prekaljenim, čvrsto organizovanim i dobro vođenim jedinicama, čiji su borci svoje junaštvo i odanost pokretu bezbroj puta dokazali, ipak je bilo mudro računati da pri uočenju sa definitivnim odlaskom iz Like mogu nastupiti izvesne teškoće iz čisto emotivnih i porodičnih razloga. Opravdano je, stoga, bilo, iz predostrožnosti, nastojanje štabova i partijskih rukovodstava da se odlazak u Bosnu priprema i što duže drži u potpunoj tajnosti. Ali u tadašnjim odnosima i okolnostima ova tajna nije mogla biti sačuvana do kraja. Čim su jedinice smenjivane sa položaja oko Gospića krenule na koncentracijsku prostoriju za marš u Bosnu odmah se u kolonama, najpre šapatom po grupicama a potom sve glasnije i šire, počelo razgovarati o brzom odlasku cele divizije iz Like u Bosnu. Kada se cela divizija, prvi put od svoga postanka, našla prikupljena u relativno malom rejonu sela Srednja Gora, Ondić, Klapavice, Paklarić, Komić - tajni više nije bilo, mada su upućene starešine i štabovi izbegavali da to i javno saopšte. Upravo tada kada su borci o odlasku međusobno raspravljali, pre nego im je odluka zvanično saopštena, pokazalo se da nikakvoj bojazni nema mesta. U jedinicama je sve bilo normalno, borci su bili veseli i raspoloženi, po grupama kako su bili smešteni po kućama i bajtama orila se pesma i zbijale šale. Teško je bilo zapaziti potištenost pojedinaca.

Mada je vreme boravka brigade, prikupljene pred marš u rejonu sela Komić-Poljice-Paklarić, bilo kratko, u jedinicama se odvijao intenzivan političko-partijski rad. Vojne starešine su nastojale da se jedinice što bolje pripreme za predstojeće napore, da se popune oružjem i municijom, da se popravi i zameni dotrajala odeća i obuća. Na partijskim sastancima komunisti su dobijali konkretna zaduženja šta i kako treba uraditi u jedinici da bi se borci pripremili za neposredne zadatke. Na četnim konferencijama isticani su dotadašnji, ne mali uspjesi u borbi protiv neprijatelja, ali je valjalo objasniti borcima potrebu da se ide i u druge krajeve u borbu protiv neprijatelja do konačne pobjede. Izbor 6. divizije da uđe u sastav 1. proleterskog korpusa, pod neposrednu komandu Vrhovnog komandanta, radi realizacije dalekosežnih planova Vrhovnog štaba i Centralnog komiteta u oslobađanju zemlje pobudio je častobljublje i gordost u boricima i jedinicama. Shvaćeno je to kao čin posebnog poverenja i priznanja za njihove dotadašnje uspehe, rešeni da ukazano poverenje i priznanje u narednim borbama sa neprijateljem i opravdaju. I zaista, spremni da izvrše svaki borbeni zadatak koji im se postavi, bez obzira na odricanja i žrtve, stajali su Ličani i ovoga puta bez kolebanja u stroju očekujući zapovest za pokret.

Stab divizije je izdao zapovest za marš tek 8. novembra 1943. godine, svega nekoliko časova pred početak marša, koji je imao da počne toga dana po padu mraka. Njome je bilo određeno da divizija do rejona Srba maršuje u dve kolone. Desnu marševsku kolonu divizije obrazovala je sama 2. brigada marš-rutom: s.

Poljice - s. Blanuše - s. Omsica - s. Gubavčevo Polje - Pusto polje - s. Lukići - s. Šijanov Kraj - s. Kunovac (Kupirovo) južno od Srba, gde je trebalo da stigne 9. novembra ujutro.

Svojom zapovešću, izdatom u 17 časova istog dana, štab brigade je utvrdio marševski poredak i regulisao ostala pitanja organizacije marša. Prethodnicu je obrazovao 4. bataljon, koji je iz sela Paklarića određenom marš-rutom trebalo da krene u 19 časova 8. novembra. Istovremeno, za njim je iz sela Poljice imala krenuti glavnina brigade u koloni: 1. bataljon, prateća četa brigade, četa za vezu, komora i 2. bataljon. U toku marša, a naročito pri prelasku komunikacije Bruvno - Gračac koju su obezbeđivale i kontrolisale nemačke trupe, desnu pobočnicu imao je da isturi 1. bataljon, a levu 2. bataljon. Zaštitnicu je obrazovao 3. bataljon koji je takođe za glavinom kretao iz sela Poljice. Međutim, padom mraka pred početak marša nastupilo je veliko nevreme - jaka i hladna bura sa mećavom, pa je štab divizije bio prinuđen da odloži marš za sledeću noć, naredivši da se jedinice u toku sutrašnjeg dana pomere što bliže komunikaciji u rejon sela Rudopolje - Tupaie. Ova neplanirana pauza iskorišćenaje za dovršavanje poslova, sastanke i razgovore sa borcima. Uveče, 9. novembra, brigada je u utvrđenom poretku otpočela marš za Bosnu i prethodnica je već u 19 časova prešla komunikaciju Bruvno - Gračac. Noć je bila tamna a vreme veoma rđavo, oštra bura, sneg i vejavica, velika hladnoća. Brigada je sa mnogo napora i teškoća, naročito preko ogolelog Pustog polja, sutradan 10. novembra oko 10.30 pristizala u rejon sela Kunovac - Kupirovo. Nevreme je te noći, na početku višednevnog marša, uzelo prve žrtve: 1 borac je pao smrznut, 3 su promrzla a 11 boraca je dezertiralo. Od iscrpljenosti i hladnoće 4 konja su na putu uginula, pa je pored njih sa samarima izgubljeno i nešto druge opreme. U rejonu sela Kupirovo - Kunovac brigada se dva dana odmarala i sređivala, a potom je nastavila marš.³⁷⁰

Iz rejona Srba divizija je dalje marševala jednom marš-rutom u tri marševska ešelona (svaka brigada je obrazovala jedan ešelon), s tim što su prva dva ešelona (1. i 3. brigada) marševali istovremeno jedan za drugim, dok je treći ešelon (2. brigada) marševao na odstojanju jedan dan marša iza prethodnih. Zbog toga, da bi se dobilo željeno odstojanje, prva dva ešelona su iz Srba produžili marš 11. novembra ujutru, a treći ešelon krenuo je iz Kunovca u 8. časova 12. novembra. Pri prolazu kroz selo Osretke u sastav brigadne kolone ušla je divizijska brdska baterija i sa njome marševala do Bugojna. Bio je to kratak dnevni marš, dan vedar sa laganim vetrom. Brigada je bez napora i poteškoća dostigla dnevni marševski cilj - selo Trubar, gde se do noći razmestila i zakonačila. Prethodnicu je obrazovao 1. bataljon a za njim u koloni su išli 2. bataljon, štab brigade, 3. bataljon, četa za vezu, brigadna komora, prateća četa, divizijska brdska baterija i 4. bataljon u zaštitnici. Sutradan oko 8. časova nastavljen je marš iz Trubara prema Drvaru. U rejonu Drvara brigada je oko 20 časova već bila razmeštena za kонаk. U selu Mokronoge bili su smešteni 1. i 2. bataljon i brdska baterija, a u rejonu Drvar selo-Prnjavor ostala dva bataljona i drugi delovi brigade. Dužina marša je iznosila oko 22 km, pretežno po vedrom i lepom danu, a u smiraj dana počela je slaba kiša sa vetrom.³⁷¹

Ujutru 14. novembra pred polazak na marš utvrđeno je da su 4 borca iz brigade dezertirala. U 9. časova iz Mokronogaje krenuo 1. bataljon u prethodnicu,

370) AVII, k. 796, br. reg. 14-1; k. 797, br. reg. 14/3; k. 801, br. reg. 8-5; k. 802, br. reg. 5/4. Pošto nedostaju podaci o brojnom stanju brigade u trenutku polaska u Bosnu, evo šta je divizija u tome času imala u stroju: 299 oficira, 669 podoficira, 2.900 vojnika, ukupno 3.868 ljudi. Naoružanje: 2. 927 pušaka, 223 puškomitraljeza, 36 mitraljeza, 31 mali minobacač, 10 teških minobacača 81 mm, 4 protivtenkovske puške, 1. protivtenkovski mitraljez, 1. protivtenkovski top, 2 brdska topa 75 mm. Odatvde se može približno sagledati i stanje brigade, imajući u vidu da je ona i tada bila brojno najjača u diviziji.

371) AVII, k. 796, br. reg. 15-1; k. 797, br. reg. 14/3; k. 801, br. reg. 10-1/5; k. 802, br. reg. 7-3/4. Zb. IV-19, d. 48.

dok su snage iz rejonu Drvar selo - Prnjavor krenule u 7. časova. U njihovu kolonu svili su se 2. bataljon i brdska baterija u Mokronogama. Po kiši, jakom vetru i hladnoći kolona je sa 4. bataljonom u zaštitnici, preko sela Prekaja i Bunčevac, do 20 časova stigla na konak u rejon sela Poljice - Runje - Motike. Dužina dnevnog marša iznosila je oko 34 km.

Pošto su narednog dana prednji ešeloni divizije imali dan odmora (predanak) u dostignutim rejonima, to je 2. brigada toga dana kratkim maršem pomerena iz rejonu konačišta u rejon sela Rore - Štekerovci gde je konačila. Sutradan je takođe kratkim maršem prebačena u rejon sela Hasanbegovci, Podgrada, Prijani gde je predanila. Vreme je bilo veoma rđavo. Jaka hladna bura sa kišom i snegom gotovo je onemogućavala kretanje. Smeštaj ljudstva po kućama bio je neudoban ali podnošljiv. Ishrana je takođe bila nedovoljna. No, nešto malo hrane dobijano je i od Komande mesta Glamoč.

Nakon odmora brigada je iz rejonu predanka otpočela veoma težak, oko 40 km dug, dnevni marš preko sela Pribelje i planine Vitorog u rejonu sela Blagaj. Marš-ruta je vodila planinskim stazama, preko srednjevisokog izlomljenog i vrletnog, planinskog zemljišta. Vreme je bio veoma rđavo i hladno, sneg i kiša nošeni snažnom i hladnom burom jako su iscrpljivali ljudstvo i stoku i usporavali kretanja. Na putu sa uginula tri konja. Sa mnogo napora i teškoća brigada je stigla u rejon Blagaja tek oko 2 časa 18. novembra. Smeštaj i ishrana ljudstva bili su po kućama. Borci su bili jako iscrpljeni, mnogi potpuno bos i ogoleli ali ipak veseli i orni za dalje napore. Gubitaka u ljudstvu nije bilo.

Posle iscrpljujućeg marša brigada je u rejonu Blagaja dobila dan odmora. Borci su se ceo dan odmarali, popravljali i krpili obuću i odeću. U 7. časova 19. novembra brigada je iz rejonu Blagaja, preko V. Vrata (k. 1384) i planine Plazenice, produžila marš prema Bugojnu. I tada je marš bio veoma naporan i težak. Vreme oblačno, maglovito i kišovito, a preko Plazenice i dubok sneg. U Bugojno se kolona spustila oko 19. časova i jedinice su smeštene u okolnim selima po kućama na konak. Time je višednevni marš iz Like bio završen, a ulazak 6. ličke divizije u sastav 1. proleterskog korpusa ostvaren.³⁷²

Pošto je ljudstvo bilo jako izmoreno, odeća i obuća pohabana i u mnogih boraca potpuno dotrajala, štab 1. proleterskog korpusa je kompletnu 6. diviziju zadržao u svojoj rezervi u rejonu Bugojna da bi joj omogućio nekoliko dana odmora za oporavak i sređivanje jedinica. Bila je to prilika da se ljudstvo dobro odmori i otrebi od vašiju, da se u jedinicama sve dovede u red i ponovo razvije intenzivan vojni, partijsko-politički i kulturno-prosvetni rad, mada su se i u toku marša na konačištima po potrebi održavali kratki partijski sastanci i pratili vojno-politički događaji.

Na odmoru je 2. brigada bila smeštena u sela Ljubnić, Kula Čelepirova, Glavice i Kandija. U ovome rejonu brigada je ostala do jutra, 27. novembra 1943. godine. Za to vreme u jedinicama je od svestranog intenzivnog rada vrlo kao u košnici. Mnogi borci, koji su po snegu i hladnoći marševali bos ili polubosi, dobili su otekline po nogama, paje pohabane odeću i obuću valjalo krpiti i popravljati jer izgleda za njenu zamenu novom nije bilo. Istovremeno, organizovano je čišćenje i podmazivanje oružja i municije, potkivanje konja, opravka samara i druge opreme. Naporedo s tim vršeno je kupanje ljudstva i trebljenje od vašiju. U gradskom kupatilu Bugojna svaki dan se, od 21. do 24. novembra, kupao po jedan bataljon uz istovremeno parenje odeće u partizanskim buradima. Za gotovo većinu boraca u brigadi bilo je to prvo kupanje pod toplim tuševima. Smeštaj ljudstva po kućama bio je uglavnom dobar. Ishrana ljudstva i stoke zavisila je

372) Zb. IV-19, d. 48, 77, 78; k. 796, br. reg. 17-1; k. 797, br. reg. 14/3; k. 801, br. reg. 8/5, 10-1/5. U rejon Bugojna divizija je stigla sa: 298 oficira, 698 podoficira, 2.697 vojnika, naoružanih sa: 2.838 pušaka, 222 puškomitraljeza, 36 mitraljeza, 31 mali minobacač, 10 minobacača 81 mm, 4 protivtenkovske puške, po 1 protivtenkovski top i mitraljez, 2 topa 75 mm.

od mogućnosti nabavke hrane, pa je ponekad bila sasvim zadovoljavajuća a ponekada loša.

Naporedo sa ovim u jedinicama se intenzivno odvijao organizovani partijski, vojni, politički i kulturno-prosvetni rad. Partijske organizacije-čelije, koje su od osnivanja brigade postajale u svakoj četi i štabovima bataljona i brigade, imale su tih dana učestalije sastanke. Odavno je bila uvedena praksa da se na partijskim sastancima sprovodi marksističko obrazovanje članova, odnosno kadrova. Dok su se redovni radni partijski sastanci, na kojima je razmatrana i rešavana tekuća pojava problematika u jedinicama, održavani ako je bilo potrebno i u zatišjima borbe, na sastancima, odmorima i konačištima na maršu, dotle su teoretski sastanci održavani samo kada je bilo dovoljno vremena i povoljnih uslova za pripremu i diskusiju, pa prema tome i znatno ređe. Marksističko obrazovanje odvijalo se po utvrđenom programu pod rukovodstvom partijskog biroa u bataljonu, odnosno politodela i sekretara partijske organizacije u brigadi. U programu su, pored radova naših rukovodilaca iz aktuelne problematike NOB-a, bile i teme kao što je Ekonomski razvitak društva po Segalu i Dijalektički i istorijski materijalizam po IV glavi istorije SKP(b). Upravo se nastojalo da se ova-ko retko povoljni uslovi maksimalno iskoriste i zaostatak u proučavanju ovih materijala nadoknadi.

Organizacije SKOJ-a po četama imale su takođe svoje programe političkog i marksističkog obrazovanja na kome su intenzivno radile. Ovim radom kao i celokupnim radom omladinske organizacije rukovodili su bataljonski komiteti SKOJ-a, odnosno komitet SKOJ-a u brigadi.

Politički rad u jedinicama odvijao se tih dana veoma intenzivno takođe po utvrđenom programu, putem četnih konferencija pod neposrednim rukovodstvom političkih komesara četa i bataljona uz pomoć i nadzor politodela i komesara brigade. U tom trenutku, s obzirom da su jedinice došle u potpuno nepoznate krajeve, valjalo je borce podrobno upoznati sa vojno-političkim stanjem na tim prostorima, naročito političkom naklonjenošću stanovništva, položajem i jačinom neprijateljskih snaga. Isto tako, valjalo je borce upoznati sa geografskim osobinama i privrednim mogućnostima ovih krajeva. Posebno značajan, i u tome trenutku aktuelan bio je odnos i dodir sa muslimanskim stanovništvom. Borce je trebalo ne samo upoznati sa njihovim običajima nego ih uputiti kako da mu prilaze i kako da se odnose. Zahvaljujući tome desilo se, da su već sutradan 20. novembra, dve devojke muslimanke došle za borce u brigadu i raspoređene u jedinice.

Vojna obuka je isto tako bila svakodnevna i veoma intenzivna. S obzirom da je u brigadi bio znatan broj novih boraca kad god je vreme dozvoljavalo izvođena je strojeva obuka (egzercir): postrojavanje, korak, prestrojavanje i razvijanje u streljački stroj. Zatim prilazak starešini, pozdravljanje, oslovljavanje i raportiranje. Posebna pažnja poklanjana je rukovanju oružjem i nastavi gađanja koja se svodila na pokazivanje i usmena objašnjenja kako se zauzima stav za gađanje, kako se nišani i okida, jer usled nedostatka municije nije bilo moguće izvoditi ni školska ni bojna gađanja. U pogledu borbene obuke sa borcima su analizirane prethodne borbe, naročito u naseljenim mestima, i izvlačene pouke za predstojeće borbe. Osim toga, sa starešinama je uvežbavano čitanje karata i planova, orijentacija na zemljištu i drugo.

Kulturno-prosvetni rad je jako intenziviran. Njime su rukovodili kulturno-prosvetni odbori po četama i bataljonima uz pomoć komesara i po njihovoj inicijativi. Po bataljonima su postojali pevački horovi i diletantske grupe. Horovi su umeli da otpevaju neku revolucionarnu pesmu ali su većinom pevali narodne, dok su diletantske grupe mogle prikazati po neki kratki komad iz NOB-a

uglavnom u selima. Analfabetski kursevi su radili na opismenjavanju. Isto tako izdavane su zidne i džepne novine četne, bataljonske i brigadne.³⁷³

Razume se ovako organizovan rad nije počeo ovde. Odvijao se od postanka brigade samo mu se sadržaj prilagođavao potrebama vremena i mogućnostima. Na odmoru rad je samo intenziviran da bi se u izuzetno povoljnim uslovima što više nadoknadilo propuštenoga, da bi se i kasnije dalje nastavio koristeći za to svaku priliku prema okolnostima.

³⁷³) Zb. IV-20, d. 14; k. 797, br. reg. 14/3, mikrofilm 1/106-115,5/533-534,718-719,6/162,334, 448, 449.

BORBENA DEJSTVA OKO TRAVNIKA

Sedam dana aktivnog odmora u raznovrsnim intenzivnim poslovima brzo je prošlo. Ipak, za to kratko vreme jedinice su sredene, borci okupani i odmoreni, dotrajala odeća i obuća koliko je bilo moguće popravljena i zamenjena. Ujutro, 27. novembra, brigada je krenula prema Travniku da smeni 7. krajišku brigadu 10. divizije na liniji Đakovići - Pulac - Paklarevo i zatvori pravac Travnik - Turbe. Iz rejonu odmora ona je krenula u 7. časova marš-rutom s. Zeoča - s. Pećine - Turbe, u koloni: 1, 2. i 3. bataljon, četa za vezu, inženjerski vod, prateća četa, brigadna komora na tovarima i 4. bataljon. Zaprežna kola iz jedinica su prikupljena i upućena kolskim putem preko Donjeg Vakufa i Komara u Turbe. Na prostoriju koju je držala 7. brigada 2. brigada je stigla oko 19. časova. Tokom noći, do 3. časa 28. novembra smenjena su tri bataljona 7. brigade, a njen 3. bataljon u rejonu s. Zlokići; - s. Visokovići smenjen je tek oko 7.30 časova. Po izvršenoj smeni, brigada se tokom 28. novembra nalazila prema Travniku u sledećem rasporedu: 2. bataljon u rejonu Kicelj (tt 1235) - s. Đakovići; 1. bataljon u rejonu s. Visokovići - s. Zlokići, 4. bataljon na položajima istočno s. Bačvice i 3. bataljon u rejonu s. Paklarevo - Dubrave. Toga dana, u ovakvom rasporedu, 2. brigada je stavljena pod komandu štaba 1. proleterske divizije koja je tada dobila zadatak da ubrzano pripremi i 29. novembra uveče izvede napad na neprijateljski garnizon Travnik.³⁷⁴

Štab 1. proleterske divizije rešio je da Travnik napadne koncentrično, po tri pravca u tri napadne kolone, u 21 čas, 29. novembra. Pravcem Turbe - Travnik, u zoni desno s. Pulac - k. 1023 - s. Bojna i levo južne padine Vlašić-planine, napadala je 1. proleterska brigada (zapadna kolona) sa 4 bataljona. Ona je imala da u toj zoni tokom noći 28/29. novembra smeni tri bataljona 2. brigade. Sa juga, iz rejonu s. Đakovići - s. Kasapovići (sada Pucarevo) - s. Isakovići, u zoni desno r. Lašva i levo granica sa 1. proleterskom brigadom, napadala je 3. proleterska krajiška brigada (južna kolona) koja je imala da tokom noći u rejonu s. Đakovići smeni 2. bataljon 2. brigade.³⁷⁵ Po prvobitnoj zamisli i planu severnim pravcem: vrelo Konjska - s. Bukovica - Travnik trebalo je da napada kompletna 2. lička brigada (severna kolona) koja je tada u stroju imala oko 1.200 boraca. Ona je trebalo da se, po smenjivanju, iz rejonu Turbeta, preko Paklareva i Vlašića pored vrela Devečani, tokom 29-og prebaci u rejon Konjska - s. Bukovica. Međutim, pošto su 1. i 3. proleterska brigada sa smenjivanjem jako zakasnile do toga nije došlo. Druga lička brigada je trebalo da bude smenjena i u Turbetu prikupljena najkasnije do 6.30 časova 29. novembra, a ona je smenjivana toga dana u toku prepodneva a delom i posle podne, pa na zadatak nije mogla stići do određenog vremena. Kada se uvidelo da smena mnogo kasni, a budući se napad nije mogao

374) Zb. IV-19, d. 132, 144; k. 801, br. reg. 12/5, 13/5, 14/5. Napadom je valjalo zaštititi i Jajce gde se te noći održavalo Drugo zasedanje AVNOJ-a.

375) Zb. IV-19, d. 132, 135, 136; IV-20, d. 10, 11; k. 799, br. reg. 18/2.

odlagati, na severni pravac je 29-og ujutro upućen 4. bataljon 2. brigade koji je bio u rejonu Bačvice pa gaje bilo lako na vreme izvući.³⁷⁶ Posle togaje 2. brigada, bez 4. bataljona, stavljena u rezervu 1. proleterske divizije u rejonu Turbeta, gde se prikupila u toku dana.

Štab 1. proleterske divizije imao je podatke da se u garnizonu Travnik nalaze sledeće neprijateljske snage: Zagrebačka konjička pukovnija sastavljena od tri konjička sklopa (divizion, bataljona) - oko 1.200 ljudi; 1. bataljon 369. puka 369. legionarske («vražje») divizije jačine oko 600 ljudi; Kupreška ustaška milicija oko 450 ljudi i oko 100 žandarma, što je uz još neke delove iznosilo do 2.500 vojnika. Istovremeno se u dokumentima štaba 2. brigade pominju iste jedinice, samo se njihova jačina ceni na oko 4-4.500 vojnika, što deluje neubedljivije od prethodnih podataka.³⁷⁷

U 7. časova 29. novembra 1943. godine 4. bataljon 2. brigade, ojačan vodom minobacača 81 mm, krenuo je iz Turbeta preko s. Paklarevo stazom uz snegom pokriveno strmine Vlašića. Sa bataljonom je štab brigade uputio svog operativnog oficira, Iliju Paliju. Blatnjava dolina r. Lašve ostala je pritisnuta gustom maglom, a čim se bataljon od Paklareva uz strminu zaputio prema grebenu planine obasjalo gaje sunce. Na ovoj nevelikim snegom pokrivenoj visokoj planini bilo je to zaista pozno jesenje zubato sunce. Mada je bilo hladno i vazduh oštar, dok su izbili na vrh planine i savladali strminu, borci su se dobro preznojili. Kretanje je bilo usporeno dok se kolona prikupila i sredila a potom je produženo odmerenim tempom. Uskoro je bataljon naišao na uredno kaptirano poveliko vrelo. Voda je bila bistra kao suza i vodič je kazao daje to vrelo Devečani. Pored vrela je usponen hod, tek toliko da se ožedneli napiju bistre vode, produžavajući dalje. Marš padinom preko Goričaj, Razvala i Kalambaša tekao je življe i ravnomernije, pa je bataljon oko 18. časova stigao u selo Bukovicu.

Čim je bataljon stigao u Bukovicu ljudstvo je sklonjeno po kućama da se malo odmori i predahne, a intendant i kuvari brinuli su se o večeri. Zemljište je bilo potpuno nepoznato, pomrčina pritisla a čas napada bio je blizu. Uslovi za organizaciju napada bili su slabi. U toj situaciji, da bi stekao bilo kakvu predstavu o zemljištu i zadatku, štab bataljona u prisustvu operativnog oficira brigade odmah se sa komandama čete uputio na pogodnu tačku poviše Travnika na pravcu napada i tamo, po pomrčini, jedinicama odredio pravce napada i zadatke. Vodiči za jedinice uzeti su u selu. Odlučeno je da se u napad ide sa dve čete ojačane mitraljezima i podržane vodom minobacača, a da se jedna četa kao osiguranje uputi prema selu Guča Gora, pa akojoj se ukaže prilika da zauzme i očisti selo od neprijatelja.

Kada su se starešine vratile i dok su borci prezalagajili čete su krenule na izvršenje dobijenih zadataka. Prema Travniku su upućene 1. i 2. četa ojačane sa po jednim mitraljezom i malim minobacačem iz 4. mitraljeske čete, a 3. četa, ta-

376) Daje 2. brigada dobila zadatak da iz rejona Konjska-Bakovica napadne Travnik jasno se vidi iz naređenja štaba 2. brigade upućenog bataljonima u 18.30 časova 28. novembra. Saopštavajući im koji će od koga tokom noći biti smenjen, njima se naređuje da najkasnije do 6.30 čas. 29-og moraju biti u Turbetu i da se «odmah pripreme za pokret koji će se izvršiti sutra ujutru». Trećem bat. je naređeno da za vodiče pronađe u Paklarevu ljude koji preko leta borave na Vlašiću i dobro poznaju puteve preko njega, ali da ih uzme tek pred polazak u najvećoj tajnosti. Saopšteno im je da ne kasne jer ie marš dug a potom borba, da po mogućnosti pribave hranu za dva dana jer na maršruti nema sela, ne mogu se slati konačari, »prethodno moramo osvojiti pa onda tražiti jesti« (k. 801, br. reg. 13/5). Štab 1. prol. brigade je tek u 00.15 časova 29. novembra svojim bataljonima izdao pismeno naređenje da krenu u smenjivanje 2. brigade, pa zakašnjenje nije umanjilo ni upozorenje da imaju »u vidu da jedinice 2. brigade 6. divizije imaju da predu put preko Vlašića ka Gučoj Gorici« (Zb. IV-19, d. 135). Snage 3. prol. brig. još više su zakasnile na smenu, pošto su tek oko 14. čas. 29-og pristigle u rejon Đakovići-Kasapovići, smenivši tada 2. bat. 2. brig. u rejonu Đakovići (Zb. IV-20, d. 11). U 12. 40 č. 29-og štab 2. brig. naređuje 1. i 3. bat. koji su bili smenjeni, gde da se smeste i prikupe, ali 2. bat. pri tome ne pominje jer je još bio u rejonu Đakovića (Zb. IV-19, d. 136).

377) Zb. IV-19, d. 132, 136, 138; IV-20, d. 19, 22.

kode ojačana, uputila se prema Gučoj Gori. Za podršku 1. i 2. čete minobacački vod je plasiran na jugozapadne padine Kotola (k. 1021). Do pred neprijateljske položaje čete su išle u kolonama po jedan, potom su se razvile i počele napad. U početku napad je imao uspeha, zauzet je jedan bunker i neki istureni rovovi, ali je potom ukočen jakim i organizovanim otporom. O neprijateljskim položajima, naročito o njegovim vatrenim tačkama, nije se znalo ništa sve dok se u pomrčini dejstvom ne bi oglasile. Ni izdašna podrška minobacača nije mogla pospešiti napad (utrošeno je 40 mina 81 mm i 21 mina za laki minobacač), jer se gađalo bez uočavanja ciljeva i bez neophodnih elemenata, onako nasumice pa prema tome i neprecizno. Stoga su dalji pokušaji da se prodre u grad ostajali bez uspeha. Dugo u noći nije bio nikakve veze sa susjedima. Tek iza ponoći levokrnlni delovi došli su, oko pruge Travnik - Vitez, u vezu sa desnokrnlnim delovima 3. proleterska krajiške brigade. Od njih su pred zoru obavješteni da se napad obustavlja i daje naredeno povlačenje. U zoru su čete prekinule dodir sa neprijateljem i povukle se u selo Bukovicu.

O stanju neprijatelja u Gučoj Gori takođe se nije znalo ništa. Pokušaji da se od meštana Bukovice sazna barem nešto nisu dali rezultata, pravili su se da ne znaju ništa. Ali, tamo upućenu 3. četetu to nije omelo u aktivnosti i inicijativi. Doznajući da u oružničkoj postaji ima pet oružnika upali su u selo i uhvatili dva oružnika pod oružjem, dok su ostali pobešli. Ovako povoljnu okolnost iskoristio je i intendant bataljona, pa je uz pomoć čete pribavio i nešto hrane za bataljon. Ujutro se četa povratila u sastav bataljona. Pošto je tokom 30. novembra stigao kurir iz štaba brigade sa naredjenjem da se bataljon vrati nazad, on se istim pravcem povratio u Turbe odakle je odmah produžio za brigadom u pravcu sela Rankovići.³⁷⁹

Pošto je obustavio napad i svoje jedinice povukao iz borbe na polazne položaje, štab 1. proteterske divizije je 30. novembra u 14 časova naredio 2. ličkoj brigadi da izlazi iz njegovog sastava i da 1. decembra ujutru krene u sastav svoje divizije, pravcem Turbe - s. Pulac - s. Đakovići - s. Kasapovići - s. Rankovići sa zadatkom, dok ne dobije drugi od štaba svoje divizije, koji se nalazio u s. Kruščica, da sa linije s. Rankovići - s. Bučići - s. Gornja Večerska dejstvuje prema komunikaciji Travnik - ist. Bilo - s. Divljak. Četvrtom bataljonu, ukoliko ne stigne do polaska brigade, trebalo je da ostavi vezu i uputstva za dalji rad. U 15.30 časova 1. decembra štab brigade je obavestio štab 6. divizije daje sa tri bataljona stigao u rejon s. Rankovići - s. Bučići, a da 4. bataljon još nije stigao u sastav brigade.

Ujutro, 2. decembra 1943. godine, 2. brigada bez 4. bataljona bila je razvijena na liniji: Kum (tt. 749) - s. Bučići - s. Rankovići - s. Rastovci. Desno je imala vezu sa Travničkim partizanskim odredom koji se nalazio u rejonu s. Gornja Večerska. Kada je oko 13. časova pristigao i 4. bataljon, on je zadržan u rezervi u s. Pečuj. Štab brigade se nalazio u s. Cakići.

Toga dana neprijatelj je iz Travnika oko 6.30 časova, preko Dolca prema Bučićima, uputio 2. bataljon 369. puka 369. legionarske divizije ojačan jednom satnijom 3. konjičkog sklopa (divizion) Zagrebačke konjičke pukovnije. Ove snage su oko 10 časova na visu Grad (k. 649) napale i zbacile sa njega 2. bataljon 1. ličke brigade koji se povukao prema s. Gladnik. Osloncem na Grad neprijatelj je nastavio nadiranje između Grada i Kuma prema s. Bučići na položaje 2. bataljona 2. brigade. Nakon oštre petočasovne borbe neprijatelj je u sadejstvu 1. i 2. bataljona protivnapadom odbačen preko rečice Grovnica. U ovoj borbi 2. bataljon je imao 1 mrtvog i 3 ranjena borca.³⁸⁰

379) Zb. IV-19, d. 132, 136, 138, 139; IV-20, d. 19, 23; k. 797, br. reg. 14/3, k. 801, br. reg. 24/6.

380) Zb. IV-19, d. 138, 139; k. 797, br. reg. 14/3; k. 801, br. reg. 22/6, 23/6, 24/6.

Nakon toga, brigada je ponovo vraćena na pravac Travnik - Turbe i noću 4/5. decembra preuzela položaje od 1. proleterske brigade. Rejon s. Bačvice dodeljen je 2. bataljonu ojačanom protivtenkovskim mitraljezom, s tim da predstražna odeljenja isturi na Miškića i Radića brdo (pored puta istočno od Turbeta) a da na Gradini (k. 769) postavi objavnicu od 8 boraca; rejon s. Paklarevo dodeljen je 3. bataljonu ojačanom protivtenkovskom puškom, s tim da i on predstražno osiguranje postavi na liniji Dubrava - s. Ovčarevo; 4. bataljon je u rejonu selo Podkraj - Sečevo zadržan u brigadnoj rezervi. U selo Šišava upućen je 1. bataljon koji je 6. decembra ujutro od bataljona 1. proleterske brigade preuzeo kontrolu pravaca i puteva koji iz Travnika preko Vlašića vode ka Jajcu, naročito između Devečana (tt. 1768) i Begovog Konaka (tt. 1557) gde je trebalo da bude u vezi sa 3. bataljonom. Protivtenkovski top 37 mm bio je plasiran na južne padine k. 753, a ostatak prateće čete, čete za vezu i štab brigade u rejonu s. Varošluk. Divizijska brdska baterija 75 mm plasirana je na vatrene položaje u rejonu Bačvice, pozadi 2. bataljona. Divizijska hirurška ekipa smeštena je u s. Goleš, a divizijska bolnica u s. Komar. Od bataljona se tražilo da posednute položaje što bolje uredi i utvrde i da ih u slučaju napada najupornije brane.³⁸¹

Trećeg decembra 1943. godine divizijski komitet je poslao prvi izveštaj Centralnom komitetu KPJ o stanju i borbenim sposobnostima divizije, o partijsko-političkom i ostalom radu, o kvalitetu i sposobnostima vojnih i partijskih kadrova. Iznoseći stanje pojedinih brigada, njihove kvalitete i borbene sposobnosti u izveštaju je rečeno i ovo: »2. brigada je imala velikih uspeha u operacijama u Lici, Kordunu i Dalmaciji i njezina vojnička prodornost je dobra. To je najpopularnija brigada na teritoriji Like i okolice.«³⁸²

Vreme je bilo hladno a oštar, hladan vetar sa kišom. Značajnih sukoba nije bilo. Aktivnost se svodila na patrolno-izviđačku delatnost, pa i to nije prolazilo bez žrtava. Noću 6/7. decembar 4. bataljon je iz rejonu Turbeta upućen prema Kupresu da posedne i drži V. Vrata k. 1384 (Kupreška vrata). Bataljon je preko Komara 7-og oko podne stigao u Donji Vakuf, odakle je vozom (»čiom«) prebačen do Bugojna, tako da je 8-og zaposeo Kupreška vrata. Brigada je sa ostalim snagama prema Travniku ostala do 10. decembra, kada je položaje predala 1. ličkoj brigadi a ona je oko 4. časa 11. decembra, sa divizijskom brdskom baterijom, vodom inžinjerijske čete i hirurškom ekipom, iz Turbeta preko Komara i Donjeg Vakufa krenula prema Bugojnu, gde je stigla oko 16. časova i u selima zapadno od Bugojna zakonačila. Odavde je oko 9. časova 12. decembra krenula i oko 16. časova stigla u Begovo Selo, Alajbegov Odžak i druga sela oko Kupresa. Tog dana je njen 4. bataljon sa Kupreških vrata bio prebačen na položaje u rejonu sela Brda. Oko 15 časova u Šujicu su ušle iz Duvna tenkovske i pešadijske snage 114. lovačke divizije sa kojima će se narednih dana voditi teške borbe oko Suce.³⁸³ Bio je to početak 6. neprijateljske ofanzive na slobodnu teritoriju.

Upravo je štab 1. proleterskog korpusa, svojom zapovešću od 10. decembra 1943. obavestio potčinjene štabove jedinica daje neprijatelj počeo svoju 6. ofanzivu na prostoru od r. Une do r. Lima. Radi podsticanja na zalaganje jedinica u borbi protiv neprijatelja štab korpusa je organizovao korpusno takmičenje. Jedinica (brigada, bataljon) koja postigne najbolje rezultate dobijala je naziv uzor-jedinica korpusa (uzor-brigada, uzor-bataljon).³⁸⁴

381) Zb. IV-20, d. 22, 107, 115; IV-21, d. 200; k. 796, br. reg. 19/1, k. 797, br. reg. 14/3.

382) Zb. IV-20, d. 14.

383) Zb. IV-20, d. 51, k. 797, br. reg. 14/3.

384) Zb. IV-20, d. 47, 51, 60.

BORBENA DEJSTVA OKO ŠUICE

U rejon Kupresa sa 2. brigadom je stigao i štab 6. divizije. Ispred, prema neprijateljskim snagama u Šuici, na položajima u visini Donjeg Malovana nalazila se 3. proleterska krajiška brigada 1. proleterske divizije, koja je potom stavljena pod komandu 6. divizije. Stoga je on svoju 2. brigadu zadržao u rezervi za odbranu pravca Kupres - Bugojno, naredivši joj da zaprečava i ruši komunikaciju prema Bugojnu. Samo je 4. bataljon i dalje zadržan na kotamajužno s. Brda, odakle je imao vezu desno sa delovima 3. proleterske brigade u rejonu Gornjeg Malovana i levo sa delovima 7. krajiške brigade iz rejona s. Ravno. Štab 2. brigade smestio se u selo Alajbegov Odžak.³⁸⁵

Pošto su se istog dana u Šuici spojile nemačke kolone iz Duvna i Livna očekivalo se njihovo dalje nastupanje prema Kupresu i Bugojnu. Ali, kako do toga narednih dana nije došlo, štab 1. proleterskog korpusa je rešio da preuzme inicijativu i da snagama prikupljenim oko Šuice napadne i razbije neprijatelja u njoj. Istovremeno je 9. dalmatinska divizija 8. korpusa trebalo da napadne neprijateljski garnizon u Livnu. Za ovaj napad štab 1. korpusa je raspolagao sa četiri jake i proverene brigade, koje je postrojio u dve napadne kolone.

Istočnu napadnu kolonu, pod komandom štaba 1. proleterske divizije, obrazovale su 1. proleterska brigada, koja je imala da neposredno napada neprijatelja u mestu i 7. krajiška brigada koja je imala da postavi obezbeđenje prema Duvnu. Zapadnu napadnu kolonu, pod komandom štaba 6. divizije, obrazovale su 2. lička i 3. proleterska krajiška brigada. Utvrđeno je da napad počne jednovremeno u 17 časova 16. decembra 1943. godine. Toga dana se 2. brigada, ojačana divizijskom brdskom baterijom 75 mm, prikupila u rejonu Donjeg Malovana odakle je u određeno vreme krenula na izvršenje zadatka. Mada se znalo da su izviđački delovi neprijatelja prethodnih dana dopirali do ovoga rejona, nekakva posebno podmukla iznenađenja nisu očekivana.

Putem Donji Malovan - Šuica upućeni su 1. i 2. bataljon da napadnu neprijatelja sa severne strane, 3. bataljon je upućen da zauzme vrh Borac (tt. 1285), a potom, u sadejstvu sa jednim bataljonom 3. Proleterske brigade, da preseče i zatvori komunikaciju prema Livnu za vreme trajanja napada. U Donjem Malovanu 4. bataljon je zadržan u rezervi. Vreme je bilo vrlo hladno, oštra bura, zemlja pokrivena snegom. Usled hladnoće mnoga automatska oruđa su otkazivala pri dejstvu. Njima je bilo teško i rukovati, jer su se kočili prsti i gole ruke lepile za metal. Retke kuće uz put između k. 1078 i zaseoka Zrno, stajale su neoštećene ali prazne. U jednu od tih kuća svratili su na kratko štabovi 1. i 2. bataljona da utanače obostrani raspored snaga i sadejstvo u napadu. Istovremeno je u podrum iste kuće samovoljno svratila 1. četa 1. bataljona, dok su ostale jedinice ostale na putu. Štabovi su brzo obavili posao i četi je naređeno da izlazi. U tome trenutku u pomrčini se istovremeno zbio blesak, snažan prasak i slom kuće. Sve se u trenu pretvorilo u gomilu ruševina, dim i prašinu. Mada je iznenađenje bilo potpuno i prizor stravičan, ostale čete 1. bataljona su odmah priskočile u pomoć

385) Zb. IV-20, d. 51, 796, br. reg. 22/1.

da spasavaju i ispod ruševina izvlače povređene i zatrpane borce. U eksploziji je, pored čete stradao i štab 1. bataljona a delimično i štab 2. bataljona. U kući je od eksplozije poginulo 6, a ranjeno 18 boraca, među njima komandant 1. bataljona Milan Tankosić i zamenik komesara Mile Priča. Ali, i oni koji su iz eksplozije izašli nepovređeni bili su toliko preplašeni, ošamućeni i potreseni daje i njima bila neophodna pomoć. Pošto je izvukao mrtve i ranjene ispod ruševina, ceo bataljon je povučen u rejon Kupresa na sređivanje i do kraja višednevnih dejstava oko Šuice nije uveden u borbu.

U blizini ovoga mesta nalazio se i 2. bataljon ali on nije angažovan oko spašavanja, već je, čim su se starešine pribrale, krenuo na izvršenje zadatka. Umesto 1. bataljona u napad je ubačen iz rezerve 4. bataljon. No, sve je to dovelo do znatnog zakašnjenja napada. Potreseni neočekivanim prizorom, a promrzli i iscrpljeni hladnoćom, borci 2. bataljona nisu mogli ispoljiti uobičajenu upornost i prodornost i uspeha nije bilo. Četvrti bataljon je napadao mnogo energičnije i sa dve čete je prodro u prve kuće Šuice. Prodor je dosta zadocnio, kada je već napad na ostalim pravcima jenjavao. Budući se našao usamljen, bez oslonca i veze sa susedima, iz mesta je potisnut protivnapadom i prisiljen na povlačenje. Treći bataljon je bez borbe zaposeo vrh Borac (tt. 1285) i orijentisao se na komunikaciju prema Livnu.

Druga brigada u maršu preko snijegom pokrivenog i zavejanog Kupreškog polja, decembra 1943. godine

Pošto je neprijatelj iz Duvna, odbacivši delove 7. krajiške brigade, pritekao u pomoć napadnutom garnizonu, glavnina 1. proleterske brigade, koja je napad počela na vreme i imala znatnog uspeha, bila je prisiljena na povlačenje. Usled toga, kao i zbog izmorenosti ljudstva, štab 1. proleterskog korpusa naredio je obustavljanje napada i povlačenje jedinica. Bilo je to pre no što su bataljoni 2. brigade počinjali napad. Naređenje za povlačenje 2. i 4. bataljona dobili su nešto pre zore. Drugi bataljon se u koloni povlačio putem prema Donjem Malovanu. U

praskozorje se nalazio negde severno od Zrna i tu je u jednom trenutku posred kolone eksplodirala artiljerijska granata od koje su 2 borca poginula, a 23 ranjena. Četvrti bataljon se glavninom povukao kod pilane (južni deo sela Strazanj), dok je jednu četu ostavio na položaju prema mestu u blizini raskrsnice puteva (Šuica, Malovan, Livno). Ovuda je oko 8 časova 17. decembra prema Livnu neprijatelj naišao sa jednim kamionom, tenkom i motociklom. Na ovu grupu četa je otvorila vatru, motocikl oštetila a ostali su produžili ka Livnu. Posle toga je i 4. bataljon, po naređenju štaba 6. divizije, povučen u Donji Malovan radi pripreme za ponovni napad. Treći bataljon, sa jednim bataljonom 3. proleterske brigade, zadržan je i dalje na prostoru Borove Glave (tt. 1290) da dejstvuje i zatvara pravac prema Livnu.³⁸⁶

Mada je raspolagao samo sa dva bataljona u Donjem Malovanu, štab 2. brigade je izvestio štab 1. proleterske brigade u 16.50 časova 17. decembra da napad počinje u 17 časova kako je određeno i da levo od njih napada 3. proleterska brigada. Međutim, u nastupanju pred Šuicom bataljone je stiglo naređenje za obustavljanje napada i oni su se vratili. Sutradan, 18. decembra, iz 2. brigade je u ponovni napad upućen samo 4. bataljon koji je iz Donjeg Malovana putem krenuo oko 18.15 časova i u 2.15 počeo napad, pošto je prethodno uhvatio vezu sa delovima 3. proleterske brigade na levom krilu. U tom je napad na Suicu konačno obustavljen, a bataljon se sa tri čete vratio u Donji Malovan, ostavivši jednu na predstražnom položaju u rejonu pilane.³⁸⁷

Čim je rešeno da se napad na Šuicu obustavlja brigade 1. proleterske divizije upućene su na nove zadatke, a na frontu prema Šuici ostala je 2. lička brigada. Ona je 20. decembra ujutru bila u sledećem rasporedu: Prvi bataljon u s. Olovo zapadno od Kupresa sa jednom četom u Blagaju radi osiguranja pravca Šuica - Kupres; Drugi i 3. bataljon u rejonu Borje - Borova Glava prema komunikaciji Šuica - Livno. Vreme je bilo rđavo, jak hladan vetar - bura sa kišom. Tog dana, oko 8 časova neprijatelj je iz Šuice, po proceni, sa oko 500 vojnika i 10 tenkova uz snažnu artiljerijsko-minobacačku podršku napadao 4. bataljon u Donjem Malovanu. Borbu je najpre počela 1. četa 4. bataljona na predstražnom položaju iznad vrela r. Šuica. Pred nadmoćnijim neprijateljem ona se uredno povlačila u sastav glavnine na položajima u Donjem Malovanu gde se razvijala žestoka borba. Žestok okršaj trajao je ceo dan uz obostrano velike gubitke. Nadmoćniji neprijatelj je žestoko nasrtao, a bataljon se odlučno držao i njegove juriše slamao. Uporedo s tim, neprijatelj je tokom dana užurbano popravljao porušene delove komunikacije od Šuice do Donjeg Malovana, što pokazuje daje imao i dublje ciljeve. Ne mogavši slomiti otpor 4. bataljona, neprijatelj je u suton obustavio napad i odstupio prema Šuici. Istovremeno, toga dana, neprijatelj je slabijim snagama od oko 100 vojnika napao 3. bataljon na liniji Borac (tt. 1285) - Suhovrat (tt. 1457) gde je takođe odbijen. Štabovi su ocenili daje neprijatelj imao oko 50 mrtvih i oko 100 ranjenih vojnika, dok je brigada imala 12 mrtvih, 53 ranjena i 2 nestala borca.³⁸⁸

Po završetku već pomenutog korpusnog takmičenja, raspisanog na početku 6. neprijateljske ofanzive, štab 1. proleterskog korpusa je, za dokazanu borbenost i istrajnost i za postignute uspehe u borbi protiv neprijatelja oko Šuice, 4. bataljon 2. proleterske ličke brigade (naredbom od 19. marta) pod komandom kapetana Miće Obradovića, proglasio uzor-bataljonom korpusa i nagradio ga sovjetskim automatom.³⁸⁹

386) Zb. IV-20, d. 74, 85, 88, 104, 107, 115, 125; k. 705, br. reg. 44/2, k. 797, br. reg. 14/3, k. 799, br. reg. 6/5, 19-1/2, k. 801, br. reg. 12-9/1, 26/6.

387) Zb. IV-20, d. 107, 115, 125; k. 801, br. reg. 25/6, k. 799, br. reg. 19/2, k. 797, br. reg. 14/3.

388) Zb. IV-20, d. 104, 115, 120, 125, 127; k. 797, br. reg. 14/3, k. 799, br. reg. 18/2, 19/2; k. 801, br. reg. 12-7/9 I.

389) Zb. IV-23, d. 111.

Narednog dana je iz rejonu Borova Glava u rejon Donjeg Malovana prebačen 2. bataljon, a 3. bataljon je i dalje zadržan u tome rejonu. Prema tome, 22. decembra je 3. bataljon bio u rejonu s. Borje odakle je, sklonivši se od nevremena po kolibama, razvio patrolno-izviđačku delatnost prema Borovoj Glavi i komunikaciji. U Donjem Malovanu, po jakoj hladnoći i nevremenu, nalazili su se 2. i 4. bataljon bez ikakvih zaklona, zbijeni kišom i susnežicom oko zagušenih vatri. Pošto su uslovi života i boravka bili na granici ljudske izdržljivosti, a i neprijatelj iz Šuice više nije činio značajnije ispade u ovome pravcu, štab brigade je 24. decembra 2. bataljon povukao u rejon Kupresa gde je sa 1. bataljonom obrazovao rezervu. Ova rezerva, pored ostalog bila je namenjena i za odbranu Kupreških Vrata (k. 1384) sa kojih su se prema Travniku povukle jedinice 1. proleterske brigade. Nakon dva dana ovaj bataljon je prebačen u s. Brda i ponovo orijentisan prema Šuici, gde je ostao narednih desetak dana.³⁹⁰

Stražar na položajima oko Kupresa, decembra 1943. godine

Boraveći u rejonu s. Borje - Kuk (k. 1284) - Široka Kosa k. 1251 severno od Borove Glave (tt. 1290), 3. bataljon je izvidanjem prema s. Potočanima ustanovio da neprijatelj snagama oko jedne čete danju drži Golubnjaču (tt. 1159) a u suton se povlači u selo. Uočivši priliku štab bataljona je rešio da neprijatelju priredi iznenađenje. Noću 24/25. decembra uputio je 1. četvu da zaposedne Golubnjaču i ujutru sačeka neprijatelja. Oko 7. časova iz Potočana se pojavilo i uz Golubnjaču krenulo oko 80 vojnika. Kada su prišli na određeno odstojanje po njima je otvorena vatra iz svih sredstava, među njima četiri puškomitraljeza i jedan mali minobacač. Neprijatelj se nije zbunio. Organizovano je prihvatilo borbu i odmah potom dobio snažnu podršku minobacačkom vatrom. Kada je primećeno da iz Potočana kreće pojačanje četa se povukla bez gubitaka. Narednog dana i ovaj bataljon je iz ovoga rejonu povučen u okolinu Kupresa pa su se ovde 27-og tri bataljona zatekla u rezervi i na odmoru, a jedan bataljon je i dalje bio u Donjem Malovanu.³⁹¹

390) A VII, k. 797, br. reg. 14/3.

391) Zb. IV-20, d. 144, k. 797, br. reg. 14/3.

Na ovoj planinskoj visoravni vreme se poslednjih dana decembra još više pogoršalo. Hladnu kišu i susnežicu zamenila je takođe oštra bura sa snegom i vejavicom. Početkom januara 1944. godine sneg je bio dubok, a mraz toliki da je dolazilo do smrzavanja boraca. Bilo je slučajeva da se neki borac iz patrole ne vrati - smrzne se na putu. U posebnim teškoćama bilo je ljudstvo jedinica na položajima u Donjem Malovanu, koje se danonoćno nalazilo pod vedrim nebom u dubokom snegu, izloženo mrazu i buri, uz malo vatri koje su teško održavali. Stoga je rešeno da se ovaj bataljon povuče u rejon Kupresa, a položaje od njega preuzelaje četa 2. bataljona iz sela Brda. Ona je od bataljona preuzela telefonsku vezu sa štabom brigade. Pored osiguranja pravca, četa je imala zadatak da izviđački dejstvuje prema neprijatelju u Šuici i na komunikaciji Šuica - Livno preko Borove Glave. No, dubok sneg, hladnoća i vejavica jako su otežavali, a prema Borovoj Glavi i onemogućavali, izvršenje ovoga zadatka.

Kako je situacija neprijatelja na komunikaciji prema Livnu interesovala više štabove, štab brigade je, jednog dana kada se vreme malo primirilo, naredio zameniku komandanta 2. bataljona, koji je bio sa četom, da sutradan krene sa glavninom čete i izvidi stanje neprijatelja oko Borove Glave.³⁹² On je sutradan (3. ili 4. januara 1944) pošto je ostavio osiguravajuće delova na položaju krenuo na zadatak, uzevši za vodiča nekog čoveka koji je svakodnevno navraćao. Kroz planinu zatrpanu snegom do ispod pojasa, po vedrom ali hladnom danu, četa se sporo kretala i sa naporom probijala preko Tunića Dolca - Braline i Lončareve Poljane u pravcu Borove Glave. Posle podne se vreme pogoršalo, počela je jaka bura sa vejavicom. Padom mraka četa je, zahvaljujući snalažljivosti i pouzdanosti vodiča, doprla do nekih košara (koliba) punih naroda. Da li su to bile Kontičeve košare ili neke druge ne zna se. Kome su ti ljudi politički pripadali nismo znali, ali su nas u svoju teskobu domaćinski primili, nahranili pa i odmorili. Jutro je osvanulo natmureno, sa pojačanom burom i vejavicom. Vidljivost se svodila na koju desetinu metara. Napred se nije ni smelo ni moglo, postavilo se pitanje, kako se povratiti nazad. Mada se četa vraćala istim pravcem od jučerašnje protine nije bilo ni traga. Opet se po vejavici i hladnoći kroz duboki sneg moralo probijati sporo i teško. Poodavno se već smračilo kada je četa stigla u Donji Malovan. Tu smo zatekli drugu četku koja je došla na smenu ali i operativnog oficira brigade Iliju Paliju, kome je, po pristizanju, naredeno da se ove snage odmah povuku u sastav svoga bataljona jer brigada kreće na novi zadatak. Mada upoznat sa stanjem ljudstva koje se tek povratilo, insistirao je da odmah krenemo u s. Brda. Nije pomoglo ni ukazivanje da kupreške goleti, po dubokom snegu i pobelesnoj vejavici, bez velikog rizika i problema noću nećemo savladati. Ovo verovatno i zato što se nevreme, mada i ovde pod otvorenim nebom, ipak uz vatru i u zavetrini drugačije doživljavalo. Nije bilo druge, moralo se krenuti.

Obe čete u koloni po jedan otisnule su se u pravcu Gornjeg Malovana. Od puta nije bilo ni traga, sve je bilo zavejano. Niz golo Kupreško polje tuklaje snažna bura koja nije dala koračati, vejavica je tukla u lice i oči, kretanje je bilo sporo i naporno. Svuda okolo bilo je zastrašujuća bela pustinja, bez orijentira i putokaza. Pored puta prema Kupresu protezali su se telegrafsko-telefonski stubovi (bandere) koji su stajali, srećom, neoštećeni i njih se kolona prihvatila, kao jedinih i sigurnih putokaza. Negde kod Gornjeg Malovana trebalo je skrenuti udesno, prema s. Brdima, ali je to bilo nemoguće. Od bandera se nije smelo odvojiti i držeći se njih produžili smo ka Kupresu. Ali i tu su iskrsavale teškoće. Mada su bandere bile na nevelikom rastojanju u noćnoj vejavici teško ih je bilo uočavati i pronalaziti da bi se održao pravac.

392) Autor je tada kratko vreme bio zamenik komandanta 2. bataljona. Pošto ovog događaja nema zabeleženog u malobrojnim sačuvanim dokumentima, a svojom dramatičnošću protkanom tragičnošću zaslužuje da se sačuva od zaborava, autor ga kao učesnik beleži po vlastitom sećanju uz sve ograde koje iz toga proističu.

Tek što je kolona minula Gornji Malovan, marš je poprimio dramatičan tok, nevreme je počelo uzimati žrtve. Čelo stoji, prostrujilo je kroz kolonu, jedan drug je iznemogao, pao je u sneg, nije mogao dalje. Komesar čete sa nekoliko drugova pokušavao je da ga podigne i pokrenu ali bez uspeha. Ostavši bez snage, ostao je i bez volje za bilo kakav napor, pomoći mu nije bilo. Doista, silna volja može da pokreće mišiće i telo na krajnje fizičke napore, ali im ne može da dodaje snagu kada je ponestane. Ubrzo je pao drugi, malo dalje treći, potom četvrti... Šibana snažnim vetrom i vejavicom noću u dubokom snegu na granici fizičke izdržljivosti, u koloni je sve više bilo malaksavanja i posrtanja, zahtevalo se malo predaha i odmora. Starešine, mada i sami na granici izdržljivosti, ulagali su krajnje napore, obilazili su kolonu, hrabрили i podsticali borce da izdrže. I upravo kada je izgledalo da će se drama pretočiti u potpunu tragediju, u kratkoj pauzi u naletu vejavice, primetili smo, idući uz bandere, голу zaobljenu čuku koja nam je ulila dodatne nade i ohrabrenja. Znali smo da se na oko četiri kilometra južno od Kupresa uz cestu, ispod Pogane Glave (k. 1212), nalazi neka usamljena kuća. Čim smo ugledali čuku, valjda po instinktu samoodržanja, smatrali smo daje tu i kuća, pa smo to odmah razglasili niz kolonu. Čuvši daje pred nama na nekoliko stotina metara kuća i iznemogli borci su snagom volje crpili poslednje atome snage i uz pomoć drugova gurali napred. I zaista nismo se prevarili, pred nama se ubrzo pokazala kuća. Istina, bila je obijenih vrata i prozora, ali je ipak bila kuća. Onako nabijeni u njene uglove štitila nas je od neposrednih pomamnih udara bure i vejavice, pa smo u njoj dočekali zoru koja nije bila daleko. Te kobne noći, koliko se sećam izgubili smo oko desetak drugova, uglavnom Primoraca.

Napustivši položaje u Donjem Malovanu, pod dramatičnim okolnostima, cela brigada se 5. januara našla prikupljena u selima oko Kupresa u očekivanju narednog zadatka. Vreme je bilo rđavo, dubok sneg, jaka bura i vejavica, velika hladnoća, pa je ljudstvo uglavnom boravilo po kućama uz neposredna stražarska osiguranja i najnužnija patroliranja. I u tim skućenim uslovima u jedinicama na odmoru tekao je intenzivan vojnostručni, politički i kulturno-prosvetni rad. Upravo ovako organizovanim intenzivnim radom i uspesima postignutim u borbi 2. brigada i jedan njen bataljon osvojili su prelaznu zastavicu divizijskog partijskog komiteta koja im je predata 4. januara u štabu brigade u Begovom Selu. Nevreme je jako otežavalo prikupljanje i dotur hrane, pa je ishrana ljudstava i stoke bila nedovoljna i neredovna.

Pošto je u to vreme neprijatelj dolinom Vrbasa i iz rejonu Travnika razvijao značajne ofanzivne aktivnosti, brigada je dobila zadatak da se glavninom snaga prebaci u rejon Bugojna. Na osnovu toga, štab brigade je 6. januara u selu zapadno od Bugojna uputio konačare da pripreme razmeštaj jedinica. Ujutru, 7. januara, po snegu i hladnoći ali bez vejavice brigada se uputila u Bugojno, ostavivši za odbranu Kupreških Vrata (V. Vrata k. 1384) jedan bataljon ojačan mitraljeskim četama. U ovakvom rasporedu brigada je bez borbe bila dva dana. Već 9. januara štab 1. proleterskog korpusa je rešio daje uputi u rejon Drvara, radi zaštite toga prostora od neprijateljskih dejstava sa komunikacije Bihać - Donji Lapac - Srb gde su bili zapaženi pokreti jačih neprijateljskih trupa. Do mraka 10. januara štab brigade sa bataljonima iz Bugojna povratio se u rejon Kupresa.³⁹³

POVRATAK U DRVAR I DEJSTVA NA KOMUNIKACIJI BIHAĆ-DONJI LAPAC-SRB

U rejonu Kupres - Blagaj brigadi su se prključile divizijska brdska baterija 75 mm i intendantura 6. divizije koje su sa njome upućivane u rejon Drvara. Osim toga, ona je iz s. Olovo morala preuzeti preko 100 grla stoke, koja je bila rezerva mesa za 1. proletersku i 6. diviziju, i goniti je sobom. Sa svim tim pridatim delovima brigada je oko 7. časova 11. januara, otpočela marš prema Drvaru. Na prvi konak je stigla u s. Pribelju, sledećeg dana je dostigla rejon s. Rore, a 13. januara uveče stiglaje u rejon Drvara.³⁹⁴» Sutradan su bataljoni razmešteni u okolini Drvara na odmor i sređivanje, gde su bez značajnijih borbenih dejstava ostali do početka februara. Ova izuzetna prilika iskorišćena je ne samo za dobar odmor jedinica već i da se nadoknadi sve ono što je zaostalo ili propušteno da se izvede iz programa borbene obuke, političkog i kulturno-prosvetnog rada.

U tom rejonu, borbena aktivnost se izražavala razgranatom izviđačkom delatnošću prema neprijateljskim uporištima uz komunikaciju Bihać - Donji Lapac - Srb. Gotovo svakodnevno su se izviđačke grupe, pod rukovodstvom vojnoobaveštajnih oficira bataljona a neretko i vojnoobaveštajnog oficira brigade, nalazile oko uporišta na komunikaciji u izviđanju i osmatranju neprijatelja. Kao rezultat toga, vojnoobaveštajni oficir brigade je pod kraj januara podneo podroban izveštaj o mestu i jačini neprijateljskih uporišta duž komunikacije, između Drenovače (tt. 579) severno od s. Nebljusa i Klanca k. 790 (Srpskog klanca) južno od Srba, koji su dobro poslužili za naredna borbena dejstva na komunikaciji.³⁹⁵»

Mada neprijatelj nije ispoljavao nikakve aktivnosti, bataljoni su na odmoru bili razmešteni i orijentisani da zatvaraju pravce mogućeg dejstva neprijatelja prema Drvaru. U vremenu od 26. do 29. januara 4. bataljon je iz rejona Drvara do improvizovanog avionskog letelišta, verovatno u Medenom polju, pratio ranjenike koje su saveznički avioni prevozili u Italiju na lečenje.

Stanje odeće i obuće, mada je dobijena potrebna količina cipela ali su nedostajale tople čarape, bilo je rdavo pa je oštra zima neposredno uticala na borbenu sposobnost jedinica. Ne mogavši drugačije rešiti taj problem, sekretar partijske organizacije 2. brigade Nikola Pejnović, obratio se pismom 15. januara 1944. u ime divizijskog komiteta, okružnom komitetu KPH za Liku za pomoć u odeći i obući. On im je pisao da u Bosni besni čiča zima, da su se u teškim borbama i marševima borci sjajno držali, ali da nije bilo plena kako bi se snabdeli odećom i obućom, pa su izloženi velikim vremenskim nepogodama. Od okružnog komiteta se tražilo da pokrene inicijativu da se preko narodnooslobodilačkih odbora i drugih masovnih organizacija (žena, omladine) organizuje sabirna akcija u Lici radi prikupljanja vunениh džemperа, čarapa, rukavica i drugog za borce 6. divizije. Pismo je poslato po obaveštajnom oficiru brigade, poručniku Jovi Kovaču, koji je imao zadatak da situaciju i stanje usmeno potanko objasni u okružnom komitetu za Liku.³⁹⁶»

394) AVII, k. 801, br. reg. 2/8.

395) Zb. IV-21, d. 124.

396) AVII, k. 797, br. reg. 1-4. Mada nema podataka, nema mesta sumnji daje ovome zahtevu udovoljeno, jer je okružni komitet već 21. januara poslao pismo kotarskim komitetima.

Kao i obično, čim su došle u priliku, partijske organizacije su pristupile temeljitoj analizi propusta i nedostataka iskazanih u toku dotadašnjih borbenih dejstava po Bosni. U tim raspravama je utvrđeno da partijske organizacije ne pružaju dovoljnu pomoć i podršku starešinama i komandama, da njihov rad nedovoljno prate i kontrolišu, da se bave sporednim a ne bitnim pitanjima stanja i odnosa u jedinicama, da se po držanju i zalaganju u borbi malo razlikuju partiji od nepartijaca, da su partijski sastanci retki a uz to nesadržaji, dugi, rasplinuti i nekonkretni. Zapaženo je da pojedini štabovi izbegavaju kontrolu, kao da pojedinci zaboravljaju da su članovi Partije, da im je ona poverila te dužnosti i da njoj moraju odgovarati. Uz to, uočeno je, da pojedini štabovi ne dejstvuju kao jedinstvene komande. Jer, slanjem pojedinih svojih članova u potčinjene štabove i komande oni ih praktično stavljaju u ulogu starešina kojima su poslati kao pomoć, čime sputavaju njihovu inicijativu i umanjuju im odgovornost, umesto da svako radi svoj posao na svome mestu. Radilo se, dakle, o ozbiljnim propustima u pitanjima značajnim za komandovanje, odnose i stanje u jedinicama, koje je pomoću partijskih organizacija trebalo uočiti, dovesti u red i ukloniti.³⁹⁷

Ocenivši daje nivo rukovodećeg kadra, pa time i boraca, na nedovoljnoj političko-ideološkoj visini štab divizije je rešio da pojača planski i sistematski rad u vojsci i narodu, kako bi sutra, kada usledi pojačan priliv novih boraca u našu vojsku, mogli stati na čelo i povesti ih u borbu. U tome cilju, početkom januara 1944. godine, on je sročio i komesarima brigada i bataljona dostavio plan i program političkog obrazovanja u jedinicama za naredni period. Pošto ovaj dokument istovremeno ocrtava pravilno uočavanje aktuelnog vojno-političkog trenutka i studioznost u prilaženju problemima valja ga detaljnije izložiti.

Planom je utvrđeno deset glavnih tema, ali gotovo uz svaku je dato još po nekoliko pomoćnih tema, koje u stvari proširuju, dopunjuju i produbljuju glavnu temu. Prema tome, plan je bio dugoročno i široko postavljen a, pored toga, insistiralo se da se ne shvata bukvalno, da se njime ne sputava inicijativa već da se smatra kao kostur koji će se dopunjavati aktuelnim temama iz daljeg razvoja borbe. Evo kako je taj plan izgledao po temama: 1) Oktobarska revolucija (pomoćne: Prvi imperijalistički rat i Versajski mir), 2) Fašizam (pomoćne: Kapitalističke zemlje do pojave fašizma, Fašizam u Italiji i Nemačkoj), 3) Dvadeset dve godine versajske Jugoslavije (pomoćne: Spoljna i unutrašnja politika Jugoslavije, Borba KPJ), 4) Oslobođilački rat, 5) Rukovodeća uloga SSSR-a u narodnooslobodilačkom ratu (pomoćne: Atlantska povelja, Moskovska konferencija, Teheranska konferencija), 6) NOB i uloga KPJ, 7) Stvaranje i razvitak NOVJ, 8) Narodna vlast, 9) SSSR (pomoćne: Uređenje zemlje socijalizma, Crvena armija, Život i rad u SSSR), 10) Nova Jugoslavija. Ovaj ambiciozno postavljeni plan i program izražavao je tadašnja iskrena politička opredeljenja, htenja i gledanja. U nastojanju da se gradivo jednoobrazno i temeljito obrađuje u jedinicama, propisan je i metod kako treba raditi. Najpre su komesar bataljona, njegov zamenik, komesari četa i njihovi zamenici, politički delegati vodova i odabrani borci koji se politički dobro razvijaju na posebnom sastanku obrađivali temu, o čemu su unapred morali biti obavešteni. Za svaku temu je određivan referent koji je izlagao i obrađivao bitna pitanja, potom je sledila diskusija i na kraju je referent vršio proveru znanja propitivanjem prisutnih bez obzira na dužnost i položaj. Potom se sa obradom teme išlo u jedinice. Nastojalo se da se tema na taj način obradi na konferenciji bataljona, a ako to nije bilo moguće radilo se po četama, što je bio češći slučaj. Višemesečno bavljenje brigade na prostoru Drvar - Donji Lapac - Srb, i pored češćih borbi na komunikaciji, pogodovao je realizaciji ovoga plana i programa.³⁹⁸

397) AVII, k. 800, br. reg. 6-4/9.

398) AVII, k. 800, br. reg. 6-5/9, film 1/106-115.

Osim ovoga, partijske organizacije imale su i poseban plan i program ideološkog marksističkog obrazovanja. Takođe Savez komunističke omladine imao je poseban plan vaspitnog rada, dok se u kulturno-prosvetni rad uključivala sva omladina u brigadi. Početkom februara u brigadi je bilo 250 članova Partije i 40 kandidata, a u organizaciji SKOJ-a je bilo: na licu 244 druga i 33 drugarice, u rasходу 16 drugova i 6 drugarica. Od njih je bilo: Srba 261, Hrvata 15, Muslimana 1, a po socijalnom sastavu 3 radnika, 267 seljaka i 7 đaka. Organizacijom neobuhvaćene omladine bilo je 150 drugova i 16 drugarica.

Dolaskom u okolinu Drvara u jedinicama je znatno živnuo kulturno-prosvetni rad. Do početka februara diletantske grupe i pevački horovi po bataljonima dali su u selima gde su boravili 11 priredbi, kojima je prisustvovalo oko 200 do 250 lica. Mada je vreme bilo rdavo, sneg i hladnoća, vojna nastava je izvođena redovno prilagođavajući se uslovima. Borbeni moral je bio na visini, odmorni borci su postavljali pitanja akcija, naročito u 4. bataljonu, što je ubrzo i usledilo.³⁹⁹

Početkom februara, upravo kada je brigada počinjala dejstva na komunikaciji Bihać - Donji Lapac - Srb, stigla je popuna jedinica novim borcima iz Prekomorske brigade. Divizija je dobila 295 novih boraca pod oružjem i opremom koje je rasporedila po jedinicama, tako daje divizija 2. februara imala 3.631 borca, a brigade su u prošeku imala oko 1000 boraca. Osim toga, u diviziju je 19. marta stigla 38 a 21-og još 60 devojaka iz Like koje su raspoređene po brigadama za borce i bolničarke. Bila je to jedina značajnija popuna 6. divizije do pristizanja u Srbiju. U to vreme računalo se da iz svake brigade u Lici ima preko 100 sposobnih boraca, što onih koji su ostali ranjeni i bolesni što onih koji su ih Bosne dezertirali, pa je štab divizije oko 10. februara poslao svoga obaveštajnog oficira Srđana Brujića, sa spiskovima po brigadama, da ih sve prikupi i dovede.⁴⁰⁰

Mada je imala glavni zadatak odbranu i zaštitu Drvara sa bližom okolinom, brigada je početkom februara otpočela borbeno dejstva na komunikaciji, koju je od Bihaća do Srba branio i obezbeđivao 384. puk 373. nemačke legionarske divizije »Tigar«.⁴⁰¹ U rejon sela Bubanj, Bušević i Mišljenovac, preko r. Une, prebaćeni su 1. i 4. bataljon, dok su druga dva ostala oko Drvara. Uveče 4. februara 1. bataljon je napao formaciju od oko 120 četnika u dobro utvrđenoj Opačić Glavici u blizini Donjeg Lapca. Iako su se četnici energično branili 1. četa je uspeła da prodre u selo, da ubije 15 a zarobi 4 četnika, ne uspevši da zauzme uporište. Intervencijom jačih snaga iz Donjeg Lapca bataljon je bio prisiljen na povlačenje. Ovde je bataljon imao 3 poginula i 7 ranjenih boraca, zaplenivši 1 puškomitraljez, 12 pušaka i nešto druge opreme. Naporedio sa ovim 4. bataljon je pratio i, u rejonu s. Kruge, preko komunikacije prebacivao grupu ranjenika koji su upućeni u Liku preko Kamenskog, a potom je postavio zasedu na komunikaciji. Pošto neprijatelj u zasedu nije naišao bataljon se 6/7. februara prebacio u s. Bubanj.

Oko 9. časova 6. februara 1. bataljon je, kod vodovoda u rejonu sela Gornji Lapac - Podlisac, napao nemačku kolonu od oko 25 kamiona koja se kretala od

399) AVII, IRP BiH, film 6/162, IRPJ film 1/180-181, 412-414.

400) Zb. IV-22, d. 42, k. 797, br. reg. 14-24/2. Izgleda da ova akcija nije dala očekivane rezultate zbog toga što su ovi borci već bili stupili u novoformirane jedinice. Glavninu 1. brigade 35. ličke divizije činili su zaostali borci 6. divizije.

401) Ovu diviziju formirali su Nemci na teritoriji NDH. Starešinski kadar i deo ljudstva činili su Nemci, a ogromna većina vojnika bili su Hrvati. Posle obuke u Nemačkoj divizija je vraćena na teritoriju NDH početkom marta 1943. godine (Zb. IV-21, d. 191, fusnota). Sastav divizije: 383. i 384. pešadijski puk, oklopni bataljon, artiljerijski puk i komora. Sastav 384. puka: 3 pešadijska bataljona od po 3 streljačke i 1 mitraljeske čete. Streljačka četa je imala po 3 voda od po 3-4 desetine sa po 1 puškomitraljezom »šarcem« i po 1 tromblonskom puškom, svaki vodje imao po 1 laki minobacač. Bataljonske mitraljeske čete (4-ta, 8-ma, 16-ta) su imale po 8 minobacača 81 mm i 12 mitraljeza. Puk je imao: 13. četu sa 6 minobacača 81 mm i 4 topa 75 mm, 14. četu sa 4 topa 50 mm i 6 topova 37 mm (protivtenkovska sredstva) i pionirsku četu (AVII, k. 16, br. reg. 7/1).

Donjeg Lapca prema Dobroselu. Predjurišem nevelika grupa neprijateljskih vojnika je pobjegla prema Donjem Lapcu. U međuvremenu su pristigle druge neprijateljske snage koje su u razvijenom poretku nastupale od Drenove Glavice (k. 614) i bataljon se morao povući bez plena. Ovaj bataljon je u istom rejonu 8. februara sačekao neprijateljsku kolonu od oko 450 vojnika, legionara i četnika, koji su nastupali u razvijenom stroju desno od puta preko Drenove Glavice i levo preko Lapačkih bara. U sukobu od oko 15 minuta bataljon je bio prinuđen da odstupi prema selu Bujanj, ostavivši jednu četu na Gradini u s. Boričevac. Ujutro, 9. februara, 1. četa 1. bataljona je bila u zasedi na Drenovoj Glavici (k. 614), a 3. četa 4. bataljona (komandir poručnik Nikola Štetić) na Priseci (k. 652). Obe zasede su postavljene noću i sa obe strane puta. Oko 9. časova iz Donjeg Lapca je naišla grupa od oko 30 legionara. Kada je ušla u raspored zasede napadnuta je vatrom i bombama i gotovo uništena, samo su petorica pobjegla nazad. Po zasedi je odmah usledila jaka artiljerijska vatra, pa se i četa odmah povukla. Približno istovremeno je iz Dobrosela prema Priseci naišlo oko 30 legionara, upali su u zasedu 3. čete 4. bataljona i samo 8 ih je pobjeglo nazad.

Sutradan, 10. februara, neprijatelj je pešadijom iz s. Nebljusa preko s. Mišljenovca, a motorizacijom iz Donjeg Lapca preko s. Boričevca, ušao u Kulen Vakuf. Pošto je ocenjeno da neprijatelj priprema akciju za čišćenje terena, oba bataljona su noću 10/11. februara prebačeni na desnu stranu r. Une u rejonu sela Očigrije - Zagorje. Pri tom je jedna četa 4. bataljona zadržana u rejonu manastira Rmanj (k. 323) da kontroliše i osmatra pravac prema Kulen Vakufu. Ujutru, 12. februara, neprijatelj je sa oko 150 vojnika krenuo iz s. Doljane prema s. Martin-Brod. Izbivši iznad Martin-Broda na Orlov krš neprijatelj je na njemu postavio mitraljeze i minobacače, odakle je vatrom podržavao i štitiio delove koji su se spuštali prema Martin-Brodu. Ali, četa 4. bataljona od manastira Rmanj posela je desnu obalu r. Une i u toku dana sprečila neprijateljju pristup u Martin-Brod. Pred noć se neprijatelj povukao nazad. Sutradan je neprijatelj istim snagama obnovio napad uz podršku artiljerije iz Doljana. Jedna četa 4. bataljona iz s. Zagorje držala je desnu obalu r. Une i tokom dana sprečavala neprijateljju upad u mesto. Tek u sumrak neprijatelj je uspeo da manjim delovima upadne u mesto i zapali tri kuće, a potom se povukao u Doljane. U svim opisanim akcijama ova dva bataljona su imala oko 11 poginulih i 18 ranjenih boraca. Po proceni štaba brigade neprijateljju su nanesenii gubici od oko 113 mrtvih i 156 ranjenih vojnika, a zapaljeno i oštećeno je oko 20 kamiona.

U rejon Drvara 11. februara stigao je štab 6. divizije sa 1. ličkom brigadom, dok je 3. lička brigada u rejonu s. Vagan, s. Pribelja, s. Rore i s. Štekerovci, zavarala pravac Livno - Drvar. Štab divizije se smestio u s. Trninić Breg, a 1. brigada je preuzela odbranu i zaštitu Drvara od 2. brigade. Pošto je oslobođena ovog zadatka, kompletna 2. brigada je orijentisana na dejstva po komunikaciji Bihać - Donji Lapac - Srb. Ona se od 14. do 25. februara uglavnom nalazila sa dva bataljona u s. Cvjetnić, jednim u s. Boboljuske, a jednim u s. Župa - Bastasi. Za to vreme udarne grupe (nazivane i »letećex) pojedinih bataljona dejstvovala su na komunikaciji i oko neprijateljskih uporišta. Kako je zabeleženo u dokumentima, samo udarna grupa 1. bataljona ubila je 15 a zarobila 6 neprijateljskih vojnika tokom februara meseca. Pošto je jedan bataljon sa štabom brigade ostavio u s. Boboljuske a jedan u s. Cvjetnić, komandant brigade, major Dušan Došlić prešao je 26. februara sa 1. i 4. bataljonom r. Unu, između Martin-Broda i Kulen Vakufa, prebacivši se u rejon s. Bujanj, a potom u rejon sela Štrpci - Kestenovac. Pri prelazu Une tri druga s. se utopila. Ovi bataljoni su 28. februara, između s. Nebljusi i s. Kruge, sačekali neprijateljsku kolonu. Neprijatelj je imao više mrtvih i ranjenih, a zarobljena su i tri neprijateljska vojnika (2 Rusa i 1 Nemać). Zapaljeno je 5 kamiona i 1 motocikl, a zaplenjeno 2 šmajsera, 7 pušaka, 3 pištolja i nešto druge opreme. Bataljoni su imali 5 poginulih boraca. Potom su

se bataljoni povukli u s. Bubanj, da bi se 3. marta prebacili nazad na desnu stranu r. Une. Prvi bataljon je upućen u s. Boboljuske, dok je 4. bataljon zadržan u s. Martin-Brod da preko komunikacije osigura i sprovede karavan za Liku.⁴⁰²⁾

Ovde za časak valja zastati u daljem izlaganju dejstava na komunikaciju i po- bliže, makar u osnovnim crtama, objasniti pojavu, značaj i dejstvo pomenutih udarnih grupa. Kao podesan i efikasan oblik borbenih dejstava po transportima i oko neprijateljskih uporišta na komunikaciji, ove grupe su se razvile, uobličile i ustalile u 2. brigadi upravo po njenom povratku u Drvar tokom januara i feb- ruara, mada svoju genezu imaju i ranijim borbenim dejstvima u kojima su se samo povremeno pojavljivale. One su nastale inicijativom hrabrih i odvažnih ni- žih starešina, pre svih u 4. bataljonu, a potom su bile prihvaćene i podržane od viših štabova. Inicijator, a potom čuveni vođa udarne grupe, bio je poručnik Ni- kola Štetić, komandir 3. čete 4. bataljona. Njegova grupa brojala je 5-10 boraca- dobrovoljaca, kojih je uvek bilo više nego što je trebalo. Ona nije imala stalni sa- stav, mada je imala stalno jezgro od petorice boraca koje su činili: Nikola Štetić iz Svračkova Sela, Dane Dacina Majstorović iz Podudbine, Petar Dražić i Iso Se- ver iz Bunića i Momčilo Lukić Goljica iz Neteke (Srb). Povremeno, u Štetićevo- odsustvu, grupu je vodio Petar Dražić. Sve su to bile starešine od desetara do komandira čete. U sastav grupe su povremeno ulazili Pilja Priča iz Kalebovca (Korenica), Staniša Mirić iz Krbavice, Nikola Mirić iz Bunića, Jovo Đukić (Ku- bota) iz Kurjaka, i drugi.

Vođa udarne grupe, tada komandir 3. čete 4. bataljona, Nikola Štetić (Šteta, sedi) sa svojim drugovima: Petrom Dražićem (sa dvogledom) i Isom Severom (poslednji iza njega); desno je Petar (Pejo) Grahovac (sa automatom) komesar, a iza Dražića je Proko Počuča

U udarnu grupu su birani ne samo najhrabriji nego i najspretniji borci za određene zadatke, čije junaštvo, pregalaštvo i odvažnost nisu mogli biti pod znakom pitanja. Po istim principima odabirane su i formirane udarne grupe ostalih

402) AVII, k. 797, br. reg. 14-24/2, k. 799, br. reg. 6-5/5, k. 801, br. reg. 9-9/8, 12-8/9 I, film 6/334.

bataljona 2. brigade. Ove grupe su se danima nalazile oko uporišta i komunikacije, vrebajući objekte i trenutke pogodne za udar, dok su bataljoni boravili daleko u rejonima prikupljanja i odmora. Kada su bataljoni bili u akciji borci ovih grupa su bili na svojim redovnim mestima, ukoliko grupa u toj situaciji nije imala neki poseban zadatak. Iako između udarnih grupa u bataljonima 2. brigade, u pogledu uspeha i junaštva, nije bilo ubedljivijih razlika, ipak je udarna grupa 4. bataljona pod Šetinim vodstvom bila najčuvenija, isticana za primer drugima ne samo u 6. diviziji već i mnogo dalje, valjda i zbog toga što ju je vodio čovek čije je junaštvo i pre toga već postalo legenda ne samo u brigadi nego i u diviziji. Inspirisan efikasnošću udarnih grupa 2. ličke brigade, štab 1. proleterskog korpusa izdao je 3. marta 1944. godine instrukciju potčinjenim štabovima o obrazovanju, upotrebi i dejstvu »letećih odeljenja« i »izviđačkih odeljenja« i pri tom, između ostalog, kaže: »Poslednjih dana, ta inicijativa je odozdo oživela u nekim našim jedinicama, postignuti su vrlo dobri rezultati. Naročito se istaklo 'leteće odeljenje' iz 4. bataljona 2. ličke brigade, sastavljeno od petorice boraca, na čelu sa poručnikom, drugom Šetić Nikolom. Tu inicijativu treba proširiti na sve naše jedinice«. Zadatak »letećih odeljenja«, piše u instrukciji, jeste vršenje gerilskih akcija dalje od glavne bataljona ili brigade, na njihovom širem sektoru dejstva. Tu u obzir dolaze prepadi na štabove, logore, kolone i straže, uništenje saobraćajnih sredstava i objekata, paljenje skladišta, zasede i tome slično, dakle sve ono što su te grupe već činile. U bojnoj relaciji 2. ličke brigade zapisano je i ovo: »U toku čitavog meseca (radi se o martu - Đ. O.) udarne grupe napadaju neprijatelja. U ovim napadima naročito se istakla udarna grupa poručnika Nikole Šete, koja je ubila najviše neprijateljskih vojnika. U selu Kupirovu ova grupa bacila je bombe u nemački štab, gde je ubijeno više oficira.« A za mesec februar se kaže da su »udarne grupe svakodnevno sačekivale neprijateljske patrole i iz zasede napadale neprijatelja«. Za april piše »I u ovim borbama naročito se istakao poručnik Nikola Šetić«. Na kraju valja pomenuti da su i udarne grupe ostalih bataljona postizale značajne borbene rezultate, kojima su se ponosile, a naročito udarna grupa 1. bataljona koju je predvodio neustrašivi borac i izuzetni junak Nikola Bešir.^{402a)} Na žalost, u sačuvanim dokumentima, značajni rezultati i izuzetni brojni podvizi ovih junaka koji su činili udarne grupe nisu podrobnije zabeleženi.⁴⁰³⁾

Zima je bila oštra, dubok sneg i jaka hladna bura nisu pogodovali manevarskim, brzim i iznenadnim, dejstvima na komunikaciji. Stoga se kompletna brigada od 3. do 11. marta nalazila na desnoj strani r. Une, sa dva bataljona u s. Cvjetniću, jednim u s. Boboljuskama i jednim u s. Martin-Brod. Jedino su udarne grupe, kako je već bilo uobičajeno, boravile i dejstvovalе oko komunikacije i neprijateljskih uporišta. U toku 7. marta deo snaga 2. brigade je patio i preko komunikacije prebacio sovjetsku vojnu misiju, koja je od Vrhovnog štaba iz Drvara putovala, verovatno, u Glavni štab Hrvatske.

Čim se vreme poboljšalo brigada je sa tri bataljona, jedan je ostao u s. Boboljuskama, prebacila na levu stranu r. Une, u rejon s. Bujanj, s. Štrpci i s. Kestenovac. Jedna četa 4. bataljona je noću 12/13. marta posela Drenovu Glavicu (k. 614) da sačeka i iznenadi neprijateljske delove koji su svako jutro isturani na ove položaje da bi obezbeđivali saobraćaj komunikacijom u toku dana. Oko 8. časova naišlo je iz Donjeg Lapca oko 80 legionara u koloni po jedan sa osiguravajućim delovima. Kada je na kolonu otvorena vatra ona se posle izvesnog vremena povukla prema Donjem Lapcu, a četa je otišla u sastav bataljona koji se zatim prebacio u rejon Štrpci - Kestenovac.

402a) On je na čelu svoje čete, u jurišu kod s. Hlinaca 22. januara 1945, smrtno ranjen i ubrzo izdahnuo. Rođenje u selu Kruge (Donje Lapac) 1918.

403) Zb. IV-23, d. 14, k. 799, br. reg. 6-5/5, k. 801, br. reg. 9-10/8, 12-7/9 I.

Istog dana, 13. marta, i 1. bataljon je sa dve čete bio u zasedi oko puta u rejonu Nebljuskih Gorica, između s. Krčevine i k. 587, isturivši jedan njen vod prema s. Nebljusi. Oko 7. časova, iz Nebljusa prema Bihaću, naišlo je desetak praznih kamiona koji su propušteni. Uskoro za njima naišlo je 5 kamiona sa materijalom i alatom za opravku porušenog puta u rejonu Drenovače (tt. 579) i oko 30 vojnika bez oružja. Čim su napadnuti vojnici su se odmah razbežali i u bežanju uglavnom pobijeni. Ubijeno je 29 neprijateljskih vojnika, među njima i jedan nemački oficir, dok je jedan zarobljeni vojnik ostao u partizanima. Zaplenjene su 4 puške sa oko 1.500 metaka i nešto druge opreme.

Nikola Stetić i Petar Dražić, vode Udarne grupe 4. bataljona

Ujutru 14. marta 2. bataljon je bio u zasedi između s. Kruge i Donjeg Lapca, a 4. bataljon između s. Kruge i s. Nebljusi. Oko 6 časova u zasedu 4. bataljona, na putu prema Nebljusima, upalo je 18 kamiona od kojih su tri uništena. Potom je iz Donjeg Lapca prema Bihaću naišla duboka kolona kamiona, po proceni oko 150, koju je 2. bataljon propustio prema 4. bataljonu a on je napao poslednjih 6 kamiona sa oko 70 vojnika, koji su se pod vatrom razbežali bez značajnijeg otpora. Ubrzo su se oba bataljona morala povući usled nailaska jačih neprijateljskih snaga. Ocenjeno je daje ovom prilikom ubijeno oko 30 neprijateljskih vojnika, a jedan vojnik (Italijan) je zarobljen. Zapaljeno je 5 kamiona sa ratnim materijalom i zaplenjeno 7 pušaka, 3 pištolja, 1 radio-aparat i nešto druge opreme. Bataljoni su imali 4 poginula i 6 ranjenih drugova. Naredna dva dana sva tri bataljona su boravila u rejonima s. Štrpci, s. Mišljenovac i s. Bujanj. Dok su se bataljoni odmarali, udarna grupa od 10 boraca poručnika Nikole Šetića, nije mi-

rovala. Ona je 16. marta, kod cisterne u Popovića Kraju pored Nebljusa, sačekla grupu od oko 30 neprijateljskih vojnika koji su iz uporišta išli po vodu. Čim su prišli cisterni zasuti su jakom vatrom i, kako je procenjeno, iz stroja je izbačeno oko 10 neprijateljskih vojnika. Ista grupa od 10 odabranih boraca sačekala je 19. marta u s. Doljanima neprijateljsku patrolu od 6 vojnika i tom prilikom 4 ubila i 1 živa uhvatila, zaplenivši tromblonsku pušku sa 11 mina i 1 šmajser. U ovim akcijama grupa nije imala gubitaka.

Dok se brigada sa tri bataljona tokom 17. marta prikupljala na desnoj strani r. Une, njen 3. bataljon iz s. Boboljuske pratio je tog dana preko komunikacije karavan do s. Mazina, odakle se vratio narednih dana. Od 18. do 21. marta brigada se nalazila na liniji: s. Boboljusci - s. Cvjetnić - s. Dolovi (trubarski) - s. Osredci. U to vreme Vrhovni štab je raspolažao podacima da Nemci pripremaju vazdušnodesantni napad na Drvar, gde su se osim njega nalazile i druge centralne ustanove, a u Drvaru nije bilo snaga za odbranu. Čim je od Vrhovnog štaba primio zadatak da dovoljnim snagama zaštititi Drvar, štab divizije je rešio da taj zadatak poveri 2. brigadi. On je odmah, 22. marta, naredio štabu 2. brigade da se sa dva bataljona hitno prebaci u neposrednu okolinu Drvara i bataljone razmesti u s. Drvar Selo i s. Vrtoče. Ostala 2 bataljona da ostanu na dotadašnjim položajima (Cvjetnić-Trubar) dok ih ne smeni 1. lička brigada a potom da i njih povuče u Drvar. Istog dana do 20 časova štab brigade je sa bataljonima stigao u određene rejone. Kada je 1. brigada 23. marta posela liniju: Cvjetnić - Osredci - Trubar - Resanovci i smenila zaostale bataljone, kompletna 2. brigada se našla neposredno oko Drvara u selima Vrtoče, Drvar Selo, Trninić Breg i Podbrina, gde se narednih dana intenzivno utvrđivala i pripremala za odbranu.

Tih dana brigada je, kao i cela divizija, dobila veliko zasluženje priznanje. Naredbom Vrhovnog štaba od 19. marta 6. divizija, pa prema tome i njene brigade, dobile su naziv - proleterske, a divizija i počasno ime »Nikola Tesla«. Povodom toga komandant i komesar 1. proleterskog korpusa, Koča Popović i Mijalko Todorović, u pratnji komandanta i komesara divizije, Đoke Jovanića i Dragoslava Mutapovića, izvršili su smotru 2. brigade. Koča je tom prilikom održao pred strojem govor u kome je, pored čestitki i zasluženje dobijenog proleterskog imena, istakao dotadašnje velike uspehe i teške složene zadatke koji stoje pred divizijom u toku daljeg vojevanja. U ime divizije na čestitkama i dobrim željama zahvalio je komandant Đoko Jovanić, koji je obećao da divizija i njeni borci neće žaliti napora i truda da dostojno nose i neokaljano sačuvaju časno proletersko ime, ma kako teški bili zadaci koji se pred nju postave. Narednih dana, tačnije 27. marta, komandant brigade, major Dušan Dotlić, predao je dužnost novom komandantu, kapetanu Draganu Rakiću, a on je preuzeo dužnost načelnika štaba 6. proleterske divizije.⁴⁰⁴

U neposrednoj okolini Drvara brigada je ostala do 3. aprila. Pošto je položaje oko Drvara predala 3. ličkoj brigadi, ona se odmah ponovo prebacila preko r. Une, u rejon s. Bubanj, s. Mišljenovac, s. Štrpci i s. Kestenovac, radi dejstava na

404) AVII, k. 460a, br. reg. 14/1-9, k. 797, br. reg. 14-31/2, k. 799, br. reg. 6-5/5, k. 801, br. reg. 9-10/8, 12-8/9 I, Đoko Jovanić Zbornik »Šesta proleterska divizija«, Epoha, 1964. Zagreb, str. 278-304. Po njegovu kazivanju maršal Tito se lično interesovao koju je brigadu odredio za odbranu Drvara, pa kada je dobio odgovor daje to 2. brigada bio je zadovoljan, što samo pokazuje da su i njemu njeni borbeni kvaliteti bili poznati.

Isto tako, na poziv Vrhovnog komandanta je 24. aprila posetio zamenik komesara 2. brigade (u odsustvu komesara) Nikola Pejnović. Znajući za veliku glad koju trpe jedinice najpre se interesovao da li se uspeo nahraniti brigadu prilikom boravka u ličkim selima na levoj obali Une, tražeći da se učini sve radi nabavke hrane i odeće za borce. Potom je, u vezi sa očekivanim nemačkim vazdušnim desantom, dao uputstva za raspored brigade oko Drvara, naglašavajući da borcima i rukovodiocima treba objasniti daje borba sa padobrancima lakša nego sa pešadijom, jer je padobranac kad iskoči iz aviona pa dok ne padne na zemlju bespomoćan, lakše gaje gadati u vazduhu a on se ne može braniti itd. (Isto, strana 274-276).

komunikaciji. Ujutru, 4. aprila 1. bataljon je, u rejonu raskrsnice puteva Gornji Lapac - Boričevac, sačekao jaku neprijateljsku kolonu pešadije i artiljerije. U žestokoj borbi nakon izvesnog vremena bataljon je odbačen prema s. Bubanj sa 2 mrtva i 6 ranjenih boraca, odakle je odmah upućen u s. Štrpci. Već sutradan, 5. aprila, ovaj bataljon je ponovo bio na komunikaciji u rejonu s. Kruge, kod Opljenih klada, gde je na putu postavio nagazne mine. Neprijateljska patrola od 15 vojnika koja je išla putem, nije primetila mine i na njih su naleteli kamioni sa vojskom. Tako su uništena dva kamiona a dva su vatrom oštećena. Bataljon se pod pritiskom povukao u rejon s. Kestenovac - G. Štrpci. Narednog dana, ujutru, neprijateljska formacija od oko 160 vojnika iz s. Nebljusa napala je prednje delove bataljona na Gradini (k. 684), zauzela ove položaje i odbacujući snage 1. bataljona ušla u selo G. Štrpci. Ovde se hrabrošću i prisebnošću istakao komandir 3. čete, Dane Prtina (rodom iz ovoga sela), koji je zaustavio i sredio delove u odstupanju i zabacio se neprijatelju iza leđa odakle ga je odmah napao. Bataljon se ubrzo sredio i svim snagama prešao u odlučan protivnapad. U žestokoj borbi prsa u prsa neprijatelj je razbijen i odbačen uz velike gubitke. Na bojištu je ostalo 20 mrtvih i 6 ranjenih neprijateljskih vojnika, dok ih je 16 zarobljeno. I ratni plen je bio dobar: 2 »šarca«, 20 pušaka, 2 pištolja, oko 2.000 metaka, 2 dvogleda, 1 tromblonska puška i 1 signalni pištolj. Bataljon je imao 1 mrtvog i 3 ranjena borca. Sutradan, 7. aprila, bataljon se sukobio sa neprijateljem kod Popovića vrha i izgubio 1 puškomitraljez a 3 borca su ranjena.⁴⁰⁵¹

U 22 časa 8. aprila 1944. godine napadnuta su neprijateljska uporišta na komunikaciji od s. D. Suvaja do s. Dobrosela, sa 1. i 2. brigadom pod rukovodstvom štaba divizije, koji se smestio u s. D. Zaklopac. Bio je to najmasovniji jednovremeni napad na neprijateljska uporišta duž komunikacije poveden jakim snagama i odlučnim ciljevima, koji, sticajem okolnosti, nije dao očekivane rezultate. Prva brigada je imala da savlada uporišta u s. D. Suvaje, s. Brotnja i na Mededaku (k. 630), a 2. brigada je imala da zauzme uporišta s. Doljani i s. Dobroselo. Ova uporišta je, prema podacima, držao i branio 2. bataljon 384. puka 373. nemačke legionarske »Tigar« divizije, u sledećem rasporedu: štab bataljona, 70 legionara i 60 Nemaca bilo je u D. Suvaji, na Mededaku 55 legionara i 42 četnika, u Brotnji 26 četnika, u Doljanima oko 100 a u Dobroselu oko 95 legionara.⁴⁰⁶⁾Sva uporišta bila su dobro utvrđena i opasana mestimično nagaznim minama, a bodljikavom žicom u celini. U Doljanima je tako imao 4 bunkera oko popovog stana i 8 oko crkve, a u Dobroselu je imao 3 bunkera oko kuće Duke Jovića, 2 prema Senokosu, 1 prema Lisu i 3 oko crkve. U crkvama i zidanim kućama pored njih stanovali su vojnici, pa su i ti objekti bili utvrđeni i za odbranu pripremljeni.

Druga brigada je napad počela u određeno vreme. Drugi bataljon je napadao Dobroselo, 3. bataljon Doljane, 4. bataljon je posredanjem Priseke (k. 652) zatvarao pravac od Donjeg Lapca, dok je 1. bataljon bio u brigadnoj rezervi. Štab brigade se nalazio u s. Babin Kraj. Sva nastojanja tokom noći da se savladaju neprijateljska uporišta u Doljanima i Dobroselu nisu dala povoljnih rezultata, pa su se 2. i 3. bataljon u zoru povukli na liniju Babin Kraj - s. Orelji sa 1 mrtvim i 6 ranjenih boraca, dok je 4. bataljon ostao na Priseci. Noću 9/10. april napad je obnovljen i opet bez uspeha. Tokom 10. aprila 4. bataljon je vodio oštru borbu sa neprijateljem oko Priseke, koji je uz podršku 5 tenkova prisilio bataljon na povlačenje i prodro do Doljana. U prodoru ga nije mogao omesti ni 2. bataljon, koji je prihvatio borbu između Dobrosela i Doljana, pri čemu je imao 2 poginula

405) AVII, k. 797, br. reg. 14-38/2, k. 801, br. reg. 12-8/9 I.

406) Zb. IV-24, d. 30; k. 16, br. reg. 7/1. Ostale snage 384. puka bile su: 1. bataljon Srb - Srpski Klanac, i to: Srb 220 legionara i 150 četnika, Potklanac oko 100 legionara i Klanac oko 100 legionara; 3. bataljon sa štabom i jednom četom u Nebljusima čiji su delovi držali k. 778, k. 845, k. 544, jedna četa mu je bila u Zavolju sa vodom na Drenovači (tt. 579) ijedna četa u Donjem Lapcu za praćenje kolona. Štab puka i prištapski delovi (oko 400 ljudi) u Donjem Lapcu. Ovde je bilo i oko 200 četnika.

i 1 ranjenog borca. Pošto je neprijatelj tog dana pojačao napadnuta uporišta sa nešto tenkova i pešadijom, a ni 1. brigada nije imala nikakvog uspeha na svom delu fronta, snage su povučene iz neposrednog dodira sa neprijateljem i time je napad okončan. U toku 11. aprila brigada je bila na liniji: s. Babin Kraj - s. Orelji - s. Donji Zaklopac. Tog dana su delovi 1. bataljona iz zasede na Babinoj Strani naneli poraz neprijatelju a sami su pri tom imali 1 poginulog. U ovome rejonu brigada je provela i naredna dva dana, da bi se noću 13/14. aprila sa tri bataljona prebacila u rejon s. Bubanj - s. Kalati - s. Bučević, ostavivši jedan bataljon u Babinom Kraju.⁴⁰⁷

Osim što je pojačao napadnuta uporišta, neprijatelj je tokom 14. aprila sa 12 aviona žestoko tukao prostor zapadno od pomenutih uporišta, gde su se nalazile 1. i 2. brigada, ali bez valjanih rezultata, pošto su one glavninom već napustile ovaj prostor. Neprijatelj je posle žestokog napada na uporišta za zaštitu ove izuzetno važne komunikacije privukao znatne nove snage, sa kojima je preduzimao i ofanzivne akcije.⁴⁰⁸ Svakodnevno su između uporišta patrolirali tenkovi. Noću bi se zadržavali u pojedinim uporištima, dok su auto-kolone sa trupama dvosmerno učestano saobraćale. Time su akcije jačim snagama na komunikaciji bile jako otežane.

Iste noći, pošto se prebacila istočno od komunikacije, 2. brigada je satri bataljona (jedan je bio u Babinom Kraju) osvanula na dva mesta u zasedi na komunikaciji. Delom snaga u rejonu Drenova Glavica (k. 614) - raskrsnica puteva, a drugim delom između s. Kruge i s. Nebljusi napadnute su 14. aprila neprijateljske auto-kolone. U oba slučaja nisu polučeni značajniji uspesi, neprijatelju su naneseni skromni gubici a sami su imali 4 ranjena druga. Naredni dan ove snage su provele u rejonima s. Bubanj, s. Kalati i s. Bučević, a 16. aprila ujutro kompletna brigada je bila u rejonu s. Kestenovac - s. Strpci, odakle je 17-og uveče krenula u akciju na komunikaciju. Sa dva bataljona trebalo je da zauzme Lapanovaču (k. 545 i k. 591) i postavi osiguranje prema Bihaću, a sa dva svoja i jednim bataljonom 1. brigade imala je da napadne i zauzme uporište Nebljusi. Međutim, iste večeri su u ovo uporište stigle i tu zanočile jake neprijateljske snage pa se od napada odustalo i brigada je povučena u Strpce i Kestenovac. Iste noći je 1. brigada, pošto se noću 15/16. aprila prebacila u ovaj rejon, sa tri bataljona napadala neprijateljska uporišta Mamac (k. 771) i Vršak (k. 778) ali bez uspeha.⁴⁰⁹

U međuvremenu, dok su se ove dve brigade nalazile oko komunikacije, i 3. brigada je morala biti izbačena na liniju: s. Cvjetnić - s. Osredci - s. Trubar - s. Resanovci, ostavivši Drvar bez neposredne zaštite. Zbog toga je 2. brigade odmah povučena u Drvar. Ujutro, 18. aprila, štab brigade je sa dva odmornija bataljona krenuo prema Drvaru, a druga dva umornija bataljona su ostala da se odmore u s. Bučeviću i sutradan su produžili za njima. Tako je kompletna brigada 20. aprila bila oko Drvara u sledećem rasporedu: štab brigade sa četom za vezu u s. Vrtoče, 1. bataljon u selima Drvar Selo i Prnjavor, 2. bataljon u s. Kamenici, 3. bataljon u Koritima južno od s. Bastasi i 4. bataljon u s. Podovima. Brigadna prateća četa je već bila rasformirana u prvoj polovini aprila, a umesto nje formirane su prateće čete bataljona.⁴¹⁰

407) AVII, k. 371, br. reg. 31/4-5, 31/5-5, 41/1-5, k. 797, br. reg. 14/38-2. Zb. IV-24, d. 53, 66.

408) Zb. IV-25, d. 166, k. 371, br. reg. 31/5-5, 39/1-5, 43/1-5, 44/1-5, 47/1-5. Bio je to deo snaga 383. puka 373. legionarske divizije. Neprijatelj je 18. aprila tenkovima i pešadijom upao u s. Mazin, popalio selo i zarobio 1 Englez, zaplenio nešto ubojne opreme i svu količinu hrane i soli pripremljenu za drugi kongres Antifašističke omladine Jugoslavije, koji je održan u Drvaru od 2. do 4. maja 1944. godine. Narednog dana popalio je sela Brezovac, Zaklopac, i delimično Doljane. Tokom 20. aprila prodro je iz rejona Srba u s. Cvjetnić i s. Osretke 3. bataljonom 383. puka i tenkovskim grenadirima, gde je naišao na odlučan otpor delova 3. brigade i bio prinuđen da se uveče povuče nazad.

409) Žb. IV-24, d. 66, 123, 166, k. 371, br. reg. 31/5-5, 39/1-5, 41/1-5, 43/1-5, 44/1-5, k. 797, br. reg. 14/38-2.

410) AVII, k. 371, br. reg. 31/5-5, k. 797, br. reg. 14-38/2, k. 799, br. reg. 6-5/5, k. 801, br. reg. 9-10/8.

Najveću teškoću u toku višemesečnog boravka u trouglu Drvar, Donji Lapac, Srb, činila je ishrana ljudstva. Bio je to gotovo nerešiv problem. U ovim po-haranim, ekonomski potpuno iscrpljenim i upropaštenim krajevima neprekid-no se gladovalo. To je znatno uticalo na stanje u jedinicama, radnu i borbenu sposobnost boraca. Glad je toliko teška, izveštavao je brigadni komitet SKOJ-a sredinom aprila, da se sastanci ne mogu održavati redovno, da se planovi rada (političkog, vaspitnog, vojničkog, kulturno-prosvetnog) ne mogu ispunjavati, da ima samovoljnog uzimanja hrane po kućama i trampe vojničkih predmeta za hranu zbog čega je 8 članova SKOJ-a kažnjeno. Usled gladi pojavljuje se malo-dušnost, demoralizacija i dezertstvo. Od deseterice dezertera, izveštavao je ko-mitet, sedmorica su pobegla neprijatelju a trojica su otišli kućama. Ubrzo potom je izveštavao da je još osmoro, uglavnom zbog gladi, dezertiralo iz 1. i 4. bataljo-na. Mada su i saveznici ponekad avionom doturali hranu, gladovanje nije jenja-valo, od gladi se umiralo. U izveštaju štaba 6. divizije, od 28. maja 1944. godine, u vezi sa tim piše: »Ljudstvo je iscrpljeno. U 1. brigadi imali smo noćas i danas tri smrtna slučaja od gladi«. Shvatajući težinu situacije štab 1. proleterskog korpu-sa je, preko savezničkih misija, ulagao velike napore da pomogne, ali je po-moć teško i sporo stizala. Evo, primera kako je to tih dana izgledalo. Na traženje štaba korpusa da odredi i hitno javi mesto pogodno za bacanje i prijem mate-rijala, štab divizije je u 12.30 časova 1. juna radiogramom javio da se materijal može baciti i primiti na Hrnjadi zapadno od Drvara. Isti zahtevi i isti odgovori ponavljani su narednih nekoliko dana, ali hrana i municija nije stizala. I kada su 2. i 3. brigada bile prebačene preko r. Une i komunikacije na ličku stranu, koliko radi borbenih dejstava toliko i radi lakšeg pribavljanja hrane, štab divizije iz s. Boboljuske 6. juna radiogramom javlja: »Glavni i težak problem je ishrana. Ljud-stvo iscrpljeno. Veliki broj nesposoban za borbu.« Odmah mu je javljeno da je za njega ugovoreno bacanje hrane i municije za peti, šesti i sedmi juni. Opet je i na to morao uslediti odgovor: »Noćas nismo dobili ništa«. Stizala su dakle obećanja ali ne i hrana. Glad je i dalje nemilosrdno morila, obećanjima se nije mog-la utoliti, borba se morala punim intenzitetom nastavljati.⁴¹¹

I tako tešku situaciju u ishrani, uglavnom malo mesa sa toplom vodom (li-čilo je na supu), ogromna većina boraca je stoički podnosila. Osim pojedinačnih slučajeva nije bilo demoralizacije, niti gubljenje vere u pobjedu. U jedinicama nije bilo beznada ni moralnog pada, borbeni zadaci su poletno i uspešno izvršavani, zahvaljujući primernom držanju i predanom zalaganju velikog broja ko-munista u jedinicama. Oko polovine aprila u 6. diviziji je bilo 1.082 člana Partije, 128 kandidata i 764 člana SKOJ-a. U to vreme organizacije SKOJ-a u brigadi iz-gledala je ovako: na licu 230 drugova i 41 drugarica, u rashodu 24 druga i 1 dru-garica. Po nacionalnosti je bilo 236 Srba, 34 Hrvata i 1 Musliman, a po socijalnom sastavu je bilo 14 radnika, 242 seljaka i 8 đaka. Omladine neobuhvaćene ovom organizacijom bilo je 118 drugova i 62 drugarice.⁴¹²

U pomenutim rejonima oko Drvara brigada je ostala do 28. aprila, pripre-majući položaje za odbranu. Sutradan, 29. aprila, ona je smenila 3. brigadu u re-jonu s. Osredci - s. Dolovi - s. Trubar, preuzevši time zatvaranje i odbranu pravca koji od Srba vodi prema Drvaru, gde je i zatekao neprijateljski napad na Drvar. Usled izvesnosti neprijateljskog napada ovim pravcem odmah je pristupljeno pripremi i utvrđivanju položaja, koliko su to postojeći alat i druge okolnosti do-zvoljavale. Prvi odbrambeni položaj protezao se od Gradine (tt. 680), zapadnom ivicom sela Osredaka i dalje kroz šumu padinama Bogutovca (tt. 1006). Na ovo-me položaju uvek su držana po dva bataljona. Neprijateljski saobraćaj komuni-kacijom bio je veoma živ, gotovo svakodnevno su prolazile manje ili veće auto-

411) AVII, k. 372, br. reg. 26/1, 27/359-1, k. 797, br. reg. 14-38/2, film 1/412-414, film 7/561-562.

412) AVII, k. 797, br. reg. 14-38/2, film 1/412-414, film 7/561-562.

kolone u oba smera. Koristeći se povoljnim prilikama i udarne grupe su aktivno dejstvovale na komunikaciji. Uvek se poneka udarna grupa nalazila negde oko komunikacije u izviđanju i dejstvu, mada je neprijatelj bio veoma obazriv i svoje kolone dodatno osiguravao. Ostalo je zabeleženo da je 9. maja jedna udarna grupa sačekala neprijateljsku kolonu između s. Srba i s. Kupirova i nanela joj gu-bitke. Obaveštajno-izviđački organi u prikupljanju podataka o neprijatelju bili su veoma aktivni, i dosta uspešni.

Zahvaljujući neustrašivosti i predanosti omladine, a naročito članovima SKOJ-a, u Srbu i okolini bilo je moguće pratiti situaciju, zbivanja i promene u neprijatelja. Tako, na primer, nije ostalo nezapaženo pristizanje jednog legionarskog bataljona (3. bataljon 383. puka 373. legionarske »Tigar« divizije) 6. maja u rejon s. Brotnja - s. Suvaja, kao ni druge značajnije promene u neprijateljskim uporištima na komunikaciji. Pristizanja i grupisanje neprijateljskih snaga u rejon s. Srba, posle 20. maja, bilo je na vreme otkriveno, mada tada ovim organima nisu bili potpuno jasni njihovi ciljevi i namere. Zahvaljujući upravo tako intenzivnom delovanju štab divizije je bio u mogućnosti da 24. maja izvesti štab korpusa da se od 21. maja, u rejonu s. Suvaja - s. Srb - s. Kupirovo prikupljaju neprijateljske snage i da ih ima od 2.000 do 2.500 vojnika (što se pokazalo približno tačnim), sa većim brojem zaprežnih kola, tovarnih konja i 50 kamiona, da vojnici nose oznake »Tigar« divizije, da ima vojnika sa crvenim fesovima sa hrvatskim grbom, da neki na reverima imaju slovo »U«, ali da se ne zna da li su ove snage u prolazu ili će smeniti dotadašnje jedinice po uporištima na komunikaciji.⁴¹³

Sa ovih položaja nadomak Srba i komunikacije zabeležena je tokom maja samo jedna akcija nešto jačih snaga na komunikaciji, koju su izvele dve čete 4. bataljona upravo u vreme kada je počinjalo grupisanje neprijateljskih snaga za predstojeći napad. Ove čete su noću 20/21. maja, između Srba i Kupirova, minirale most na reci (potoku) Sredica i tu postavile zasedu. Pošto neprijatelj tokom noći nije nailazio, a danju se tu nije moglo ostati, čete su se u praskozorje povukle i minirale most, prekinuvši time neprijateljev saobraćaj tokom celog dana. Osim ovoga i 3. bataljon je učestvovao u akcijama pod komandom štaba 3. brigade, koji se sa grupom bataljona (dva iz treće, po jedan iz 1. i 2. brigade) 12. maja prebacio na levu stranu r. Une, u rejon s. Kestenovac - s. Štrpci - s. Bujanj, radi dejstava na komunikaciji i lakše prehrane ljudstva. Ovaj bataljon se u sastav brigade vratio 23. maja. Tog dana je jedan bataljon iz rejona s. Ošredci - s. Dolovi, morao intervenisati u s. Gornji Tiškovac gde su upali četnici. Čim se bataljon pojavio oni su bez otpora pobjegli, ubivši prethodno nekoliko simpatizera i odbornika, a nekoliko su sobom povel.⁴¹⁴ Bataljon se odmah povratio u sastav brigade na prvobitni položaj, pa se kompletna brigada našla pred neprijateljem 25. maja ujutro, kada je on poveo napad i otpočeo nastupanje pravcem Srb-Trubar-Drvar.

413) AVII, k. 371, br. reg. 5/1-5, 31/10-5, 31/21-5. Kao tadašnji obaveštajni oficir 2. ličke brigade i danas se sećam lika našeg vrsnog saradnika, hrabre i pronicljive skojevke Mare (prezimana se na žalost ne sećam više), koja je u suton 24. maja pred Srbom, nekoliko stotina metara od neprijatelja, meni i obaveštajnom oficiru 4. bataljona Dušanu Majstoroviću, izlagala najnovije podatke o neprijatelju, šta je tokom dana pristiglo, gde su tenkovi, artiljerija, itd. Čim sam stigao nazad do telefona ove najnovije podatke o neprijatelju referisao sam neposredno operativnom oficiru divizije Lazi Radakoviću.

414) Zb. IV-25, d. 54, 106, AVII, k. 371, br. reg. 31/10-5, k. 797, br. reg. 14-46/2 (14/3), k. 372, br. reg. 27/228-1.